

Ira, reb, cave, notum: filologija, zasutje in slutnja **Nove zemlje v prvem dnevniku Alojza Rebule**

*David Movrin*¹

Izvleček

Razprava kontekstualizira prvi dnevnik Alojza Rebule (1948–1954). Dnevniški zapisi pričajo o piščevih akademskih in literarnih prizadevanjih ter o razmerju z dekletom, Zoro Tavčar, v času rastoče politične represije. Položaj se je zaostрил z njegovo aretacijo leta 1951 in z živčnim zlomom, ki ji je sledil; nenehen nadzor, neuspešen poskus rekrutiranja (»vrbovke«) in montirani proces proti dvema disidentoma, Jakobu Šolarju in Janezu Fabijanu, s katerima je bil v stiku, so ta pritisk še okrepili. Te izkušnje so slednjič pomagale spodbuditi Rebulov literarni prehod h katolištvu in nastanek romanov, ki prek motiva ovaduštva raziskujejo zlo, odpustčanje, vero in notranjo svobodo.

Ključne besede: Franc Jeza, Jakob Šolar, represija, SAZU, slovenska književnost

Abstract

The paper contextualizes Alojz Rebula's first diary (1948–1954). Its entries document his academic and literary pursuits as well as his relationship with his girlfriend, Zora Tavčar, amid rising political repression from the Yugoslav regime. A critical point came with his 1951 arrest and subsequent nervous breakdown; constant surveillance by State Security, as well as a failed recruitment effort (*verbovka*), and a show trial against two Slovenian dissidents with whom he was in contact, Jakob Šolar and Janez Fabijan, intensified the pressure. These experiences eventually catalyzed Rebula's literary shift toward Catholicism, shaping works that employ the motif of denunciation to explore evil, forgiveness, faith, and inner freedom.

Keywords: Franc Jeza, Jakob Šolar, repression, Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenian literature

¹ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana.

Uvod

Marca 2024 sem dobil pismo dr. Tanje Rebula z vrsto vprašanj glede študija klasične filologije v drugi polovici štiridesetih. Pojavila so se ji ob nelahkem izzivu z urejanjem prvega ohranjenega očetovega dnevnika;² pisal ga je zase in si seveda ni razlagal takrat samoumevnih podrobnosti, ki pa so se po skoraj osemdesetih letih v kombinaciji z nelahko pisavo spremenile v uganke, zamotane v skrivnost. Skozi več srečanj sva z urednico večino dilem razrešila; dognala sva marsikaj glede literature, ki jo omenja, pa glede študijskih kolegov in prostorov, v katerih se je gibal. Stavbe na Aškerčevi 2, kjer je Filozofska fakulteta danes, takrat še ni bilo, klasični seminar je deloval v leta 1941 zgrajeni in po požaru leta 1944 tudi že prenovljeni Plečnikovih stavbi Narodne in univerzitetne knjižnice. Filologi so študirali v vrhnjem nadstropju, v hodniku nekoliko nad današnjo rokopisno zbirko, v sedanji sobi 405.

Slika 1: Alojz Rebula in Erika Mihevc med študijem na UL leta 1948, v klasičnem seminarju (danes soba 405 v NUK).³

² Rebula, *Dnevniški zapisi (1948–1954)*, 17–262. Dr. Tanji Rebula sem hvaležen za požrtvovalni trud z objavo dnevnika ter za vrsto podatkov, brez katerih te razprave ne bi bilo mogoče napisati.

³ Pibernik, *Alojz Rebula*, 36.

Edvard Kovač,⁴ Milček Komelj⁵ in Igor Tuta⁶ so v spremnih zapisih lucidno predstavili vse, kar je mogoče prebrati v teh dnevnikih. Toda bolj od sprejemljive in zapisljive filologije ter začetnih literarnih in poklicnih korakov me je pritegnila uganka o tem, česar v dnevniku ni – česar pisec ni mogel zapisati, ker se mu to ni zdelo varno,⁷ in česar ni mogel vedeti, ker so o njem to pisali drugi.

Dnevnik opisuje obdobje od velike noči leta 1948 do konca oktobra 1954, sovпада torej z dvema mejnikoma v takratnem političnem dogajanju. Začne se z izbruhom informbirojevske krize, konča pa s koncem Svobodnega tržaškega ozemlja, ko cono A in z njo avtorjeve Opčine dobi Italija. V zapisih je najti vse, kar bi v takšnem dnevniku pričakoval – razmišljanje o profesorjih, prijateljih, dekletu, antiki, književnosti, ljubljanskem kulturnem življenju, o prvih literarnih poskusih, pa o obiskih v domačem Šempolaju, o iskanju službe, o prvih izkušnjah s poučevanjem in o posameznih političnih dogodkih, ki so našli odmev v vse bolj zrelih dnevniških refleksijah.

Rebulovi zapisi o aretaciji 1951 in njenih posledicah

Toda v ta študentski vsakdan nenadoma udari eksplozija. Prvi vpis leta 1951 je lapidaren, zabeležen z velikimi črkami:⁸

NAJIN DOKONČNI KRST

ARETACIJA

po literarnem večeru v Mariboru od 6. do 7. jan. 1951

Za kakšen literarni večer je šlo? Nekaj drobcev je mogoče razbrati iz obsežnega zapisa, ki ga je pisateljev študijski kolega in življenjski prijatelj, klasični filolog in arheolog Stane Gabrovec, objavil dobra štiri desetletja pozneje, leta 1994, v zborniku *Skozi prvo zagrinjalo*.⁹ Kot priča tistega dogajanja je povedal, da so januarja 1951 na literarnem večeru v ljubljanski Filharmoniji nastopili tržaški literati, da so v natrpani dvorani sedeli mladi poslušalci, v vrsti za piscem pa

⁴ Kovač, »Srečanje s skrivnostjo lastne duše«, 9–16.

⁵ Komelj, »Vznemirljivo pričevanje Rebulovih mladeniških dnevnikov«, 263–81.

⁶ Tuta, »Zgodovinsko ozadje mladosti Alojza Rebule«, 281–84.

⁷ Včasih postane redkobesednost skoraj otipljiva. Sobota, 19. junija 1948: »Zvečer po obisku Anice [Jalen, por. Šašel] in Gašperja – lasje se mi ježijo ob pripovedovanjih iz vojne – sam po najini decembrski poti čez Golovec.« Petek, 13. maja 1949: »Zvečer v seminarju Stane [Gabrovec], Erika [Mihevc], Anica in Zora. Gašper je prišel v seminar, vrgel aktovko v kot in jokaje rekel: 'Izključili so me z univerze.' « Bralci zaman ugibajo, kdo je bil ta Gašper, kaj je pripovedoval o vojni in zakaj je bil kasneje izključen – avtor je presodil, da o tem ni pametno pisati podrobneje.

⁸ Rebula, *Dnevniški zapisi*, 201.

⁹ Gabrovec, »Pot v Emavs«, 17.

denimo profesor Milan Grošel, pri katerem je Rebula ravno diplomiral. »Sam večer pa se je končal v znamenju časa. Malo po polnoči je v Lojzetovo hotelsko sobo stopila OZNA in ga odpeljala na zaslišanje. Kot sovražnika domovine! To se je zgodilo v tisti metropoli, ki je v času fašizma v Rebuli zrasla nad Rim, Pariz, London in New York ... In v kateri se je tega dne lahko prvič javno predstavil. Ga imajo za sovražnika tiste domovine, za katero edino je živel ...? – To je bilo prehudo za telo in duha. Zlomilo ga je.«¹⁰

Slika 2: Iz poročila F[ranceta] N[ovšaka] v *Slovenskem poročevalcu* 12, št. 4, 5. januarja 1951, 1,¹¹ je razvidno, da je prišel (poleg Josipa Vidmarja in Ferda Kozaka) na literarni večer tudi minister za notranje zadeve, ki je že dan zatem nad Rebulu poslal svoje ljudi – ta jih je v »Dnevniku 1969« imenoval kar »Erinije«: »Boris Kraigher, minister, jih je bil z bičem nagnal, da so prisostvovalе nekemu zaslišanju na Poljanskem nasipu.«

¹⁰ Zakaj je v dnevniku omenjena »aretacija po literarnem večeru v Mariboru«, medtem ko Gabrovčev zapis poroča o ljubljanski Filharmoniji? Odgovor je najti v sočasnem tisku, ki prinaša tudi podroben program, za zgornje vprašanje pa je bistven zadnji stavek: »Naslednjega dne so priredili tržaški književniki literarni večer tudi v Mariboru.« »Tržaški književniki v Ljubljani«, *Slovenski vestnik* 3 (372), 13. januarja 1951, 2.

¹¹ Celotna številka je na voljo na spletu (DLib).

V dnevniku ni nato prav nobenega vpisa skozi ves januar, prvi se pojavi šele čez mesec dni, 9. februarja 1951, in je čustveno razrvan, avtor na sprehodu po Trstu povsod vidi ovaduhe, vsaj nekateri to najbrž tudi so:¹²

Danes sonce, predpomlad. V postelji do 10h, v vlaku bral *Giornale*. Nato po Ulici Carducci za izprembo zabavna burka – razigrano lovil udbovske izvržke, ki mi slej ko prej sledijo. Najprej blede mladenič v trenču z *Giornale* v roki. Grem za njim, gledam kot on v izložbe, grem spet za njim, dokler ne zavije v bar na Ulici Imbriani. Nato stari lisjak z lovskim obrazom, s katerim se loviva pri Volti di Chiozza: sam se izda s svojim buljenjem, s svojim izmotavanjem, s svojo nervozo. Nato dvojica pri Barriera Vecchia: rdečelični, srepi debeluh z mladičem majhne glave in svetlih las, ki mu sledim do Ulice della Guardia 11. In pred oknom tip iz Fabrisa. [...] Vsega me prerašča drug človek: politik, policaj, Hamlet. Je mnogo gluhega trpljenja in živci se hočejo včasih revoltirati.

Živci se zares revoltirajo, sledi živčni zlom, o katerem literarna zgodovina doslej ni veliko razmišljala, bralca nehotе navda spoštovanje do družine, ki se je odločila te zelo osebne trenutke objaviti. Marca 1951 se pisec dnevnika usede na nočni vlak in odpelje v Rim, ne da bi sam dobro vedel, zakaj, in ne da bi njegovi vedeli, kam gre. Kaj se je dogajalo na tej poti, je razvidno iz kasnejšega dnevniškega zapisa, prežetega s podobami iz Ajshilove *Oresteje*. Spomin na dogodek je pisca nenadoma preplaval med obiskom Rima 18 let pozneje, leta 1969:¹³

Glej, sedanost se razteče, praznina se nabije z grozo, vsenaokrog se nekaj prebuja, glava za glavo se dviga iz spanja, kačje lasišče za kačjim lasiščem: zbor Erinij, ki je osemnajst let spal.

O, kaj so počenjale, preden so zaspale!

Boris Kraigher, minister, jih je bil z bičem nagnal, da so prisostvovale nekemu zaslišanju na Poljanskem nasipu. Nato so sledile nekomu, ko se je s tistim zaslišanjem v kosteh odpeljal v Trst. Tam so zalajale vanj: Misliš, da si že prišel s svojimi živci na križ? Mesto tvojega križanja je Rim: tja se boš odpeljal! Potem so z njim stopile na nočni vlak, zasedle kupe in zrle vanj vso noč, vso noč so ga pile s svojimi obsedenimi očmi, drugo jutro pa izstopile z njim na postaji Termini. Za svetoletni Rim smo se nališpale, so rekle in ga zajele v krog. Glava jim je bila počesana v nekakšno trajno iz kačjih glav, obrazi pa so jim bili izmaličeni v nekakšne pustne maske s

¹² Rebula, *Dnevniški zapisi*, 201.

¹³ Rebula, »Dnevnik 1969«, 60–61; zapis za nedeljo, 27. aprila 1969. Boris Kraigher z bičem je odmev *Evmenid* 163, kjer ena od Erinij (v Sovretovem prevodu) tarna, »kot da rabelj vihtel bi bič nad menoj«.

hruškastimi nosovi. Tako so ga gnale po Via Nazionale, on pa je moral spraševati mimoidoče po sv. Petru, tam se je moralo nekaj odrešilnega zgoditi z njim. A zgodilo se je, da je po dolgem blodenju nekje izčrpan obležal. Njegove spremljevalke so se zavrtele v kolo okrog njega: Sveto leto, to smo me, sveto leto, to smo me! Pri nekem mostu je bilo, kjer je obležal, pod obokom, ki se je metal v konec sveta. Potem se je – sam ni vedel, kako – znašel sredi belega, na zaprtem, v postelji. In hudičevke so bile spet tam. Ena mu je merila temperaturo, druga ga je nekaj spraševala. Kačji lasje so jim spet razčesani padali na ramena, v nekakšno domačnejšo opravo. Ena je rekla: Nikar ne misli, da je to bolnišnica! Druga je potresla termometer, potem ko je prebrala temperaturo, in pripomnila: V peklju smo, dragec! In spet so si dale roke v kolo in zaplesale okrog postelje, da so jim kače odletavale od ramen, skandirajoč: Večnost – večnost! Potem mu je namesto Erinije začela meriti temperaturo bolničarka. A njihovo prisotnost je čutil še naprej, čeprav jih ni več videl. Celo ko je prišel brat, da bi ga odpeljal, mu je bilo, ko da zaznava okrog po govorilnici neko kačje mezenje.

V Rimu je Rebula k sreči pristal v bolnici, na varnem, vendar *incommunicado*, dokler ga ni našel mlajši brat Nini.¹⁴ Pisatelj se je tudi njega s hvaležnostjo spomnil v zgornjem dnevniku, kjer piše, kako se je v bolnici nenadoma pojavil pred njim, »koščen v svoji moškosti, močan v svoji vedrini«, ko sam ni imel nobene volje več in je bratu izčrpan rekel: »Zame ni več kam v življenje.« Ta ga je zavrnil s kraševsko stvarnostjo: »Kakšno govorjenje je to? V službo boš spet šel. Oženil se boš. Pripravi se!«¹⁵ Da bi mu vlil novih moči, ga je pred odhodom peljal celo na vrh bazilike svetega Petra in se dal tam z njim fotografirati na ozadju enega tistih kamnitih apostolov na pročelju (»a zanj, izpitega od Erinij, je bil Sv. Peter samo kup kamenja, vse je bilo gnus in noč«). Slednjič ga je privedel domov v Šempolaj (»on, brat, je stal ob njem, ga spet koval v smisel«).¹⁶

Ta vrnitev je sovpadla z velikim tednom, zato ne preseneča, da v svojem pismu Zori marca 1951 pisec dogajanje doživlja v pasijonskem ključu:¹⁷

Težko, pretežko bi bilo začeti od kraja in ti opisati pot tvojega fanta iz Trsta v Rim in iz Rima domov, kamor sem se včeraj vrnil z Nineto. Vsega skupaj 20 dni tujine, ne simboličnega, ampak avtentičnega pekla, 20 dni medlenja v neki bolnici ...

Veliki petek popoldne.

¹⁴ »Nini« je bil vzdevek pisateljevega mlajšega brata Ivana (1926–1955), ki je prišel ponj, ko so domači končno izvedeli, kje je; kasneje se je v iskanju službe odselil v Avstralijo in tam mlad umrl v prometni nesreči.

¹⁵ Rebula, »Dnevnik 1969«, 60–61.

¹⁶ Rebula, »Dnevnik 1969«, 60–61.

¹⁷ Rebula, »Dnevniški zapisi«, 207.

V duhu sledim alegorijam velikega tedna, a se nočem poglobljati vanje, ker sem letos svoj veliki teden opravil *ad abundantiam* [v obilni meri]. Če bi Bog hotel izbrati človeka in mu hotel dati okusiti vse faze trpljenja, skozi katere je šel njegov Sin, od Judovega izdajstva do križanja, potem bi mu dal okusiti to, kar je dal okusiti meni. Izpil sem kelih do konca, čisto do dna.

Ko se spet postavi na noge, so vpisi v dnevnik bolj dozirani, previdni, mnogo manj jih je. Pisec je po svojih močeh skušal nadaljevati z načrti, ki jih je aretacija tako surovo presekala; znova je začel z delom v šoli, 27. avgusta 1951 sta se z Zoro v Loki pri Zidanem Mostu poročila. Na trenutke še izvemo, da ga sistem ni pustil pri miru – 1. januarja 1953, ko dela pregled prejšnjega leta, recimo omeni

Slika 3: Mladoporočenca 27. avgusta 1951.¹⁸

¹⁸ Pibernik, *Alojz Rebula*, 52.

»dve zaslišanji s strani UDBE«, vendar iz dnevnika niti približno ni jasno, s kakšno vsebino. Kot sem izvedel od družine, se z otroki o vsem tem ni veliko pogovarjal. Podatke o tem, za kaj je pri vsem skupaj sploh šlo, je bilo treba poiskati v drugih virih.¹⁹

Arhivski dokumenti in pričevanja

Najprej je treba poudariti, da so bili kljub psihični razrvanosti in posledični subjektivni obarvanosti avtorjevi sumi glede »špicljev«, ki jih omenja, v določeni meri točni. To so potrdili v Arhivu Slovenije:

Z arhivskim gradivom nekdanje UDV o Alojzu Rebuli žal ne kaže najbolje. O njem so odprli dosje nadzorovane osebe z oznako 4506, ki je obsegal 456 strani, a je bil uničen in ga ne hranimo (podatek o tem je razviden na naši spletni strani).²⁰ [...] Prav tako Alojza Rebule ne omenja imensko kazalo podfonda Gradivo OZNA in UDV na mikrofilmskih kolutih. To sicer ne pomeni, da so omembe v mikrofilmanem gradivu izključene – gotovo pa bi jih bilo precej težko iskati.²¹

Težko – ne pa nemogoče. Iz omenjenega kataloga je razvidno, da je imel sredi sedemdesetih let Rebulov dosje že kar 456 strani, več kot večina ostalih. Kaj lahko vemo o njegovi vsebini? Pred časom sva se z Alojzom Rebulom pogovarjala o njegovi študijski izkušnji in med srečanjem 30. avgusta 2010 v Loki pri Zidanem Mostu mi je povedal, da se je nadzor nad njim začel že ob samem prihodu v Ljubljano leta 1945. To nalogo je dobila mlada bivša partizanka, ki se je morala zaradi njega vpisati v njegov letnik, da bi ga kontrolirala, in ga je najprej prosila za inštrukcijo iz latinščine. Dobila sta se v Šentvidu, kjer je stanovala pri družini zdravnika dr. Arka na današnji Arkovi ulici, vendar ga po srečanju ni hotela več ovajati in se je raje prepisala v Zagreb.²² Pred smrtjo je za to povedala svoji prijateljici,²³ ta pa je vse skupaj posredovala pisatelju. Zaradi njegovih skrbnih

¹⁹ V tem obdobju je začel pisati tudi drugačen, bolj literariziran dnevnik, ki je nastajal ločeno in se v zvezku z dnevnikom 1948–1954 sploh ne pojavi. Zápise od 15. junija do 5. oktobra 1953 je objavil v reviji *Sidro*, ki so jo tega leta v Trstu začeli izdajati on, Pavle Merku in Boris Pahor; prim. Rebula, »Iz Dnevnika '53«, 19–28. Veliko kasneje, leta 1990, je ponatis izšel še v reviji *Fontana*.

²⁰ Ohranjeni katalog z evidenco dosjejev ima številko AS 1931 2871; Rebulov je zaveden pod številko 4506.

²¹ Iz sporočila arhivista Tadeja Cankarja, ki se mu zahvaljujem za dragoceno pomoč, po e-pošti 13. novembra 2024.

²² Pogovor 30. avgusta 2010.

²³ Rebula, »Dnevnik 1989 (I)«, 29. V posnetem pogovoru mi je pisatelj dejal, da je bila to profesorica Breda Pogorelec; to je moral biti – po dobrih dveh desetletjih – lapsus, bržkone povezan s dejstvom, da sta bili tako Breda Pogorelec kot Alenka Glazer njihovi družinski prijateljici še iz časov Zorinega študija.

dnevniških zapisov je mogoče dogajanje zelo natančno rekonstruirati, 10. januarja 1989 je zapisal:

Pretresljiva pošta. Pavle Zidar mi daje vedeti, da sem bil v okularju Udbe, takrat še Ozne, že v zori socializma, od jeseni 1945. Sporoča mi namreč, kar mu je povedala Alenka G[lazer], prijateljica Vere Zupančič, doma s Hotemeža pri Radečah, leta 1945 nekaj tednov moje kolegice na klasični filologiji v Ljubljani. – Zakaj samo nekaj tednov, tudi to sem zvedel šele danes ... Tudi zakaj me je tista kolegica, menda bivša partizanka, zaprosila za lekcije iz latinščine, pa jih je po prvi uri – bilo je v neki vili v Šentvidu – prekinila ... – »Dragi Lojze: med pisanjem voščilnic je zapel telefon. Alenka me je prosila, da Vam sporočim tole: pred dvema dnevyoma je umrla Vera Zupančič in se 48 ur pred smrtjo, še zdrava, pogovarjala z Alenko. Tole ji je povedala: leta 1945 je šla v Zagreb študirat klasično filologijo, ker so (v Ljubljani, op. A. R.) od nje zahtevali, naj Vas policijsko nadzira. Šla je z izgovorom, da gre na agronomijo. S tem se je izognila delu, ki bi jo onesrečilo. Kasneje so od nje zahtevali, da hodi še v Loko – in je odklonila. Je pa po devetih letih od tedaj – leta 1963 – tedanji vodja seminarja v Ljubljani rekel pred študenti ali prijatelji, tega nisem dobro slišal, da je lahko Vera za vzor vsem, ker je žrtvovala svojo prihodnost in ni sprejela dela, ki bi jo umazalo ... Čez dva dni ji je nenadoma odpovedalo srce. Alenka je prosila, naj Vam telefoniram, a trakovi so povsod, še najmanj je možnosti, da zdaj odpirajo tele solate za božič in novo leto. Bi pa želel, če mi Vi telefonirate, da ste prejeli moje sporočilo o Veri. Nič več. Prosim! (73-089)! Kadarkoli. Najraje zvečer okoli 21. ure. – Prejel sem Vašo kartico. Hvala. – Zelo mi je hudo za slovenstvo, ki crkuje. Zidar.«

Slika 4: V prvem letniku na Univerzi, 1946.²⁴

²⁴ Pibernik, *Alojz Rebula*, 38.

Vera Zupančič Vujasinović je torej Alenko Glazer poklicala 12. decembra 1988; umrla je 14. decembra, v 66. letu starosti; in Alenka Glazer je že čez nekaj dni, morda 16. ali 17. decembra, ko je lahko v časopisu videla osmrtnico, poklicala Pavleta Zidarja, ki je novico skril med božična voščila. Rebula je bil pretresen, priznanje nesojene kolegice se ga je tako dotaknilo, da se je njene odločitve nekaj tednov kasneje spomnil v intervjuju v *Delovih Književnih listih*.²⁵

Klasični seminar iz jeseni '45, tam na vrhu Plečnikove knjižnice, z razgledom na Krim v dalji! – Pred kakšnim tednom se je pritaknil še neki drugi razgled. – V seminar se je nekajkrat prikazalo črnolaso dekle, tiho, vljudno, obzirno, Vera Zupančič. Udbi naj bi poročala o zamejcu, ki je bil med tistimi redkimi klasiki. Ni zdržala v tej vlogi in se kmalu prepisala v Zagreb. Umrla je pred kratkim in malo pred smrtjo odkrila skrivnost tistega svojega tako vezanega prihajanja. Naj tukaj zapišem svoje ganjeno priznanje njeni tenkočutnosti, njeni srčni klasičnosti, njeni klasični noblesi. Na obzorju spomina ni več samo Krim ...

Od njene družine sem izvedel, da je Vera Zupančič med vojno oktobra 1944 skoraj izgubila življenje, ko so jo Nemci po streljanju pustili z ranjeno roko, razmesarjenim trebuhom in prebodenim vratom, misleč, da je mrtva, rešili so jo v partizanski bolnišnici pod Rudenekom.²⁶ Končala je cerkveno gimnazijo, ni nepomembno, da se je imela za krščansko socialistko – kar je bil nemara že indikator kategorije, v kateri so se novi oblastniki lotili mladega zamejca.

Slika 5: Vera Zupančič-Vujasinović.²⁷

²⁵ Horvat, »Od paleolitika«, 13. Slavistka in latinistka Vera Zupančič-Vujasinović je kasneje predavala na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru; prim. *Delo*, 17. decembra 1988, 15. Za naklonjeno pomoč pri sestavljanju mozaika z njeno zgodbo sem hvaležen njenemu sinu, dr. Slobodanu Vujasinoviću.

²⁶ Prim. zapis Lučke Lešnik, »Preživela je – vojno«, v *TV 15*, 29. januarja 1976, 15.

²⁷ Lešnik, »Preživela je – vojno«, 15.

Toda to je bilo jeseni leta 1945, pet let kasneje so postale stvari bistveno nevarnejše. Aretacija januarja 1951 sploh ni bila povezana z literarnim večerom, po katerem je do nje prišlo. Odločitev zanjo je bila sprejeta že več kot teden dni prej, 29. decembra 1950, in je zabeležena v dokumentu »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS [s krščanskimi socialisti] v Sloveniji«, danes ohranjenem v Arhivu RS.²⁸

Po podatkih, preverkah je sedaj skoncentriran material za vrbovko Rebula Alojza, ki rednim potom prehaja pri Sežani mejo, ker ima v Ljubljani oz. Loki pri Zidanem mostu svojo zaročenko Zoro Tavčar, s katero se namerava v kratkem poročiti. Zaročenka je tudi močan garant uspešne izvedbe vrbovke Rebule Alojza in tudi pogoj za kasnejše iskreno sodelovanje. Rebula Alojz se od 23. XII. nahaja v Ljubljani in Loki in bo verjetno ostal do 20. I. 1951, ko mu poteče dovoljenje. Med tem časom se bo verjetno tudi poročil. Istočasno z Rebulo bi bila vrbovana tudi Tavčar Zora.

Izraz *vrbovati*, »rekrutirati kot ovaduha«, je v slovenski novorek prišel prek sovjetskega вербовать [verbovát'], ki spet izhaja iz nemškega *werben*. Bodoča zakonca nista pristala na sodelovanje, to razloži tudi kalvarijo, ki je sledila. Piscem tega tajnega poročila je do podrobnosti jasno, kaj se dogaja s parom, vedeli so, da se pripravlja poroka. Ni težko uganiti, kako so to ugotovili, v »Letnem poročilu« za leto 1954 je pod točko »Obdelava Rebule Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji« to zapisano tudi izrecno: »Še nadalje imamo uveden[o] P[ošno] K[ontrola] nad Rebulo in njegovimi zvezami.«²⁹ Zraven je podatek, da je za oba Tržacana in njun krog samo v tem letu skrbelo kar osem ovaduhov: »Obdelava Rebule, Pahorja in ostalih se je vršila preko sodelavcev: 'Pieteteja', 'Davorina', 'Akademika', dalje preko sodelavcev, ki jih ima na zvezi II. služba odn. Ljubljana mesto: 'Bodnerja', 'Martin Kačurja', 'Jureta', 'Nemca' in 'Agrarca'.«³⁰

Tu postane pomembna širša zgodba, brez katere teh pritiskov ni mogoče zares razumeti. Dokument z načrtom za »vrbovko« v osnovi ni posvečen Rebuli, temveč tržaškemu disidentu Francu Jezi. Jeza je bil pred vojno krščanski socialist in kasneje član OF, ki so ga najprej Italijani obsodili na dosmrtno ječo in zaprli v Volterri, po kapitulaciji pa so ga aretirali še domobranci in ga poslali v Dachau. Ko se je vrnil, je nadaljeval s študijem na Filozofski fakulteti, nekaj časa delal pri *Slovenskem poročevalcu*: »vseskozi ga je bilo ponovno opazati v krogih krščan-

²⁸ SI AS 1931, II 22371-22374; prim. Omerza, *Franc Jeza*, 31.

²⁹ »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji«, AS 1931, A-10-10, 168; prim. Omerza, *Franc Jeza*, 43.

³⁰ »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji«, AS 1931, A-10-10, 168. Identitete, skrite za temi bizarnimi vzdevki, so povečini še nerazvozlane, znana sta le »Pietete« (Jože Javoršek) in »Kačur« (Franček Bohanec); prim. Omerza, *Franc Jeza*, 265.

skih socialistov, značilno je predvsem, ko je v družbi z Udovičem, Gradišnikom, Grafenauer Bogom, Ostercem, Dolencem in Cevcem zahajal na debatne razgovore k Edi Kocbeku. Bil je nasproten dejstvu, da je KP prevzela vodilno vlogo v političnem in gospodarskem pogledu, je zanj zapisal ovaduh.³¹ Ker je hitro ugotovil, v kakšnem sistemu se je znašel, je 1. novembra 1948 ilegalno prebegnil v Trst, kjer je s svojim odkritim pisanjem o razmerah v domovini za ljubljanske oblasti predstavljal vse večji problem.³² Z Rebulo, ki se sicer z marsikatero od Jezovih predstav ni strinjal, a je občudoval njegovo zagledanost v idejo samostojne Slovenije, sta sodelovala skozi vse življenje, ob smrti mu je leta 1984 napisal doživet nekrolog, v katerem ga je imenoval »zanosnega samohodca«.³³

Šlo je torej za veliko obsežnejši projekt, ki se je začel takrat odvijati, pravkar diplomirani klasični filolog je bil samo ena od oseb na tialu represivnega aparata. Dokument s te prve aretacije je ohranjen v izvlečku, povzetem z magnetofonskega traku.³⁴ Ohranjen je tudi niz dokumentov s procesa proti Jakobu Šolarju in Janezu Fabijanu leta 1952, med drugim mapa zaslišanj, priprav na obtožnico, poročil ovaduhov o govoricah med ljudmi, zapisniki s procesa in tako naprej. Tam sta tudi natančni poročili o obeh zaslišanjih, ki ju omenja Rebulov dnevnik za leto 1952; prvo zaslišanje je potekalo 11. oktobra 1952, drugo pa 13. oktobra 1952, obakrat ga je zasliševal Drago Šumak.³⁵

Spet je važen kontekst. V letu 1952 je državno nasilje proti Cerkvi in tudi proti nekdanjim krščanskim socialistom – ki so po političnem masakru sredi štiridesetih predstavljali še zadnji zametek morebitne opozicije – doseglo svoj vrh. V začetku leta je bil onemogočen Edvard Kocbek s kampanjo zoper *Strah in pogum*, januarja 1952 so v Novem mestu zažgali škofa Antona Vovka, v prvi polovici leta so tako zagrebško kot ljubljansko Teološko fakulteto izključili iz sistema javnega šolstva, priredili so zloglasni tolminski duhovniški proces z visokimi zapornimi kaznimi, istega leta je bil v šolah prepovedan verski pouk; in konec leta je Jugoslavija prekinila uradne odnose z Vatikanom.³⁶ V tem vzdušju sta bila z orwellovsko kampanjo v medijih³⁷ in v poduk ter svarilo ostalim obsojena tudi dva vidna duhovnika, jezikoslovec Jakob Šolar,³⁸ nekdanji taboriščnik iz Dachaua in sodelavec SAZU,

³¹ »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, AS 1931, II 22371.

³² Omerza, *Franc Jeza*, 1–30.

³³ Rebula, »Francu Jezi«, 61–62.

³⁴ »Izvleček iz zaslišanja Rebula Alojza«, AS 1931 565, 766–68; zaslišanje ima datum 6. januar 1951, izvleček je bil pripravljen šele poldrugo leto kasneje, 14. julija 1952, ko je zgolj podatke, potrebne za proces, »po magnetofonskem traku posnel tov. Koprivnikar Tone«.

³⁵ O njem piše npr. Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, 243 in nasl.

³⁶ Akmadža, »Uzroci prekida«, 171 in nasl.; podrobneje Akmadža, *Crkva i država* 1, 27 in nasl.

³⁷ Proces natančno popisuje Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 540–58.

³⁸ Grabnar, »Jakob Šolar«, 52–60.

II 0022371

Analiza problema Jeza Franc - povezava z KS v Sloveniji.

Življenje Jeza Franca pred njegovim pobegom leta 1948 je bilo zelo pestro, predvsem polno raznih avanturističnih zgodb, kar je bilo plod njegovega nemirnega duha. Kratka karak- teristika njegovega političnega udejstvovanja pa bi bila v tem, da je deloval v krogu klerikalnega tabora. Bil član akademskoga kluba "Zarja" in se držal predvsem v vidnejših krogih, tako da ima še danes zaupanje vodilnih krogov krščanskih socialistov v Sloveniji. Zmer Srečko, Edi Kocbek, itd. V času okupacije je bil interniran v Dachau, koder se je držal predvsem s svo- jimi znancom Keršar Janezom.

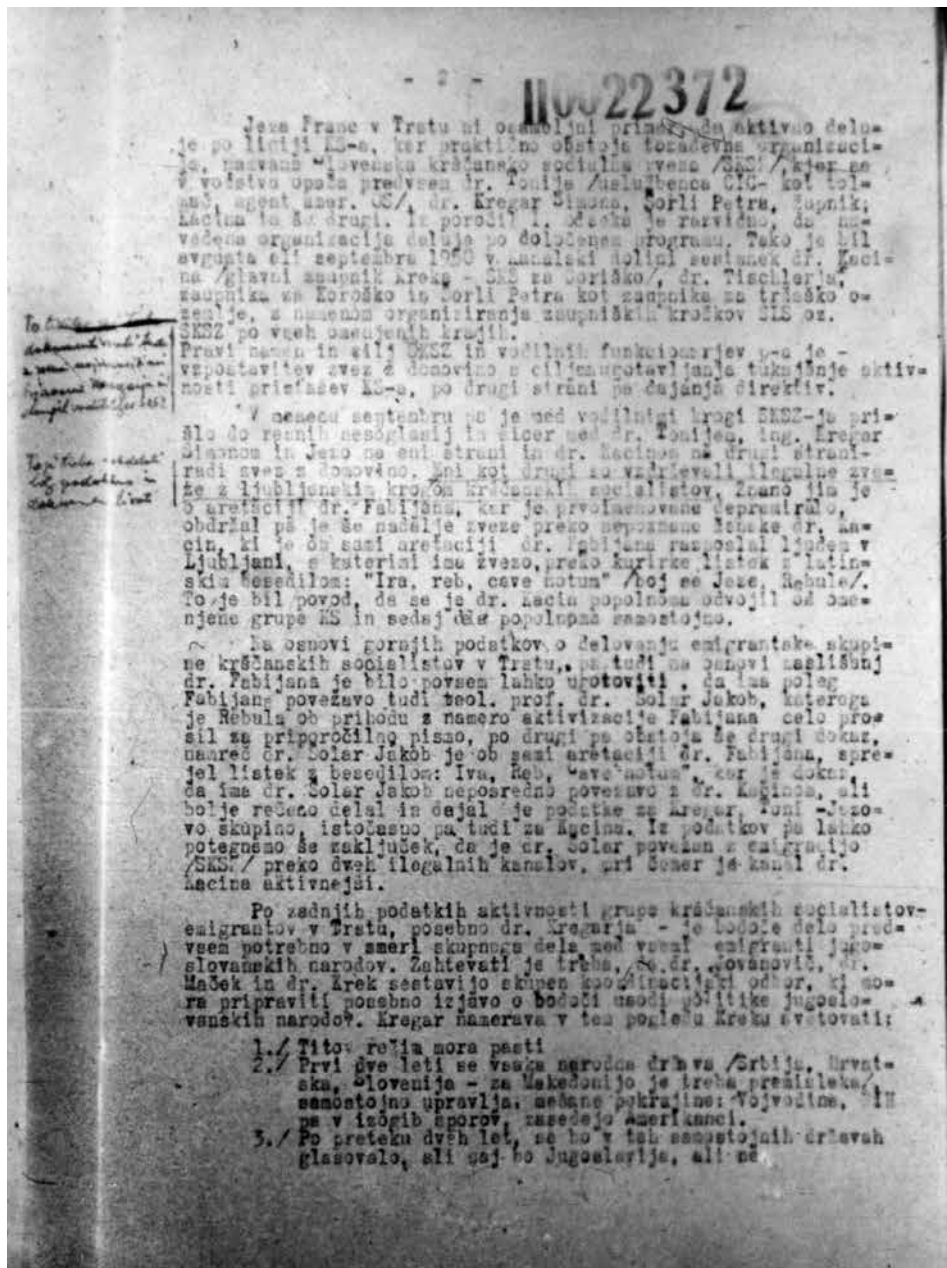
Po osvoboditvi je nadaljeval s svojim študijem na filo- zofski fakulteti, istočasno pa se zaposlil v uradništvu "Slov. poročevalca". Vseeno ga je bilo pomorno opaziti v krogih krščanskih socialistov, zlastno je predvsem, ko je v družbi z Udovičem, Gradisnikom, Grafenauer Bogom, Ostercem, Dolencem in Cevcem začel na debatah razpravati z Edi Kocbekom. Bil je nasproten delstvu, da je KP prevzela vodilno vlogo v političnem in gospodarskem položaju. Krog njegovih poznancev je bil iz vrst nekdanjih članov akademskega društva "Zarja" in to Mureš Vitko, Keršar Janez, katerega radi pituševanja ni smatral za dovolj resnega, Dolenc Jožetov, Gradisnik Janezov, Cevc Milanom. Vi- deti ga je bilo, s redko v družbi Zmer Srečka.

Karakterno ni uravnotežen človek, kar veliko pripomore k razjasnitvi razloga njegovega pobega leta 1948. Povdarjal je skozi precejšnje obdobje pred pobegom, da v Jugoslaviji ni kulturne svobode, kar je tudi odraz njegovih slankov v reakci- onarnem tržakem časopisu, po pobegu. Po srečnem pobegu v first je šel po poti vsakega begunca skozi taborišče, se je kmalu pojavil na svobodi, kjer se je začel aktivno udejstvovati z slanki o nekulturni svobodi. Še vedno obstoja povsem upravičen sum, da dela za koristni tuje obvešče- valno-službo, predvsem lahko trdimo amerišanske.

Pred pobegom je imel ljubavno razmerje s svojo sestrično Jezo Liličko, ki je z njo tudi romala in študirala. V firstu pa se je sedaj poročil in tudi nekoliko uravnotežil.

Jeza Franc je začel /verjetno po naloga/ iskati ilegalne zveze s svojimi nekdanjimi znanci in tak kot prvi tak primer od- krili povezovalno zvezo s profesorjem Fatišom Janezom, s kate- rim sta poznana iz obdobja "Zarje" in udejstvovanja po krščan- sko-socialni liniji. Naloga je bil organiziran preko emigranta Jakelj Jakoba, kasneje pa potem kurirja nekadašnjega prof. na tržaski gimnaziji, ki ima prost prebivališče preko neke, s teh dveh primerih je Jeza Franc uspel, je pa predhodno poskušal pre- ko drugih oseb, a je pri dr. Fatišanu doletel na nezaujanje /podrobno glej zaslišanje dr. Fatišana/.

Slika 6.1: »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. 12. 1950, AS 1931, II 22371.

Slika 6.2: »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. 12. 1950, AS 1931, II 22372.

110922373

Verjetno so lutki po namizivi, ker potem podobno, le da jemlje
okvir slovenije, konstanta dr. Jakob Solar s svojimi pristasi.

Na osnovi gornjih preverjenih podatkov je povsem mogoče izdelati realen plan in doseči točnejšo koordinacijo s I. oddelkom:

1. / Po podatkih, preverkah je sedaj skoncentriran material za vrbovke Rebuta Alojca, ki letnik potem prehaja pri Sežani majno, ker ima v Ljubljani oz. Liki pri Zidanem mostu svojo soročenko Zoro Tavcar, s katero se materava v kratkem poročiti. Zorobeska je tudi močan garant uspešne izvedbe vrbovke Rebuta Alojca in tudi pogoj za kakovostno iskreno sodelovanje.

Med tem časom se bo verjetno tudi poročil.

7) Istočasno z nebulo bi bila vrhovana tudi Tavčar Zora.

Sam Jusu, povezan z enim sodelavcem "Vrbanjskega", katerega je Stanley E. poslal v tudi kartico. Sodelavec je napisal, v tem primeru lahko obsega tudi to, da sodelavec prošil za službo pri "Jov. poročevalcu", s čemer mu je dana velja pokretnost in možnost zakaženja v 1. st., kar bi obdelavo problema zelo prepočasilo.

1. / Priselji smo se s aktivno obdelavo dr. Tolar Jako-
bitovič na kmetijski inženirski inženirski s posredno zara-
diti in izdati na boljši grob posnovec. Na osnovi tega je
potrebno aktivirati vse posredne obdelave, vendar
na pridobitvi, pri čemer je kulno potrebna vrhovna Rukla,
kar bo s študijsko obdelavo posredila.

Tomana, Todorčiča. Za izdelavo Solarja lahko uporabimo dr. Fohijana.

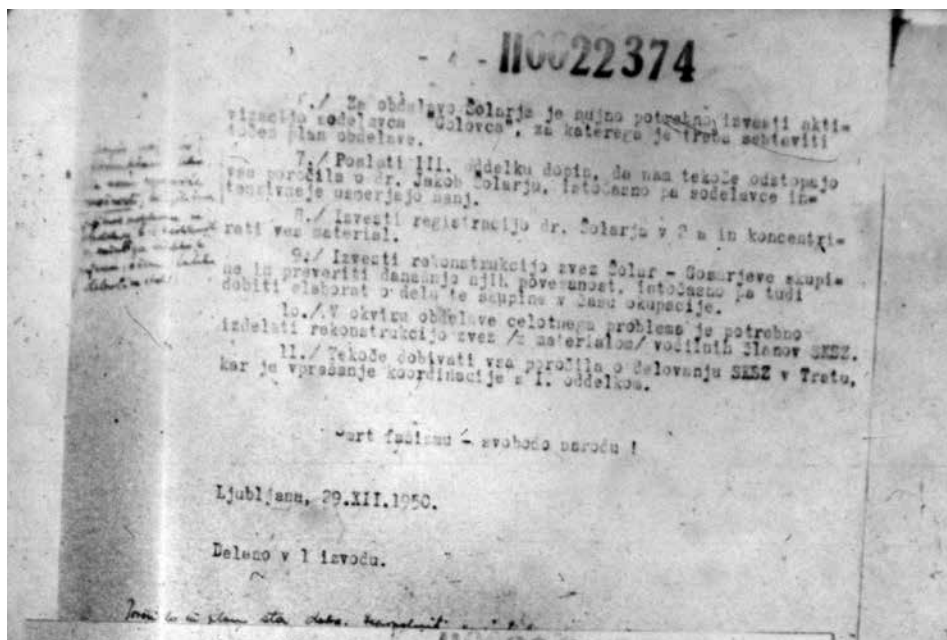
Preko I. oddelka je treba dobiti točnejše podatke o aretaciji Kacinove karirke v Ljubljani, o čemer obstoje podatki in bi na tej osnovi lahko preverili povezavo dr. Tolar Jakoba z dr. Kacinom.

možnosti žele nad emigrirati v Trst. Kot sama pravi, bi se ji poveen potrdilo, pri predvaja v kore klerikalcev, reko župnika Petra, prišla in Presera Jožeta, ki sta bila dobro znana z njenim bratom, nekdanjim aktivnim članom SL v Trstu, pri čemer je sodeloval in omenjenec.

dr. Točija, kar bi ji njeno delo lahko olajšalo.

Sasno pa tudi Gabrovca Janca, je bil tesna zveza Jeka Francosa, isto- mobilizacija tega episkopa, ga je na ravno na tej osnovi, da ne za- slusiti na svoj, pokesu za razumljivost vračati - Rabalo. Nujno pa je, da se predhodno inveda vrbvba Rabale, kar bomo tes petu- prislit do materiala za Gabrovca, ki bi eventualno prislit v postev- tati ta vrbvba.

Slika 6.3: »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. 12. 1950, AS 1931, II 22373.

Slika 6.4: »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. 12. 1950, AS 1931, II 22374.

eden najpomembnejših slovenskih slovničarjev tistega časa, ter dr. Janez Fabijan, redni profesor za dogmatiko in večkratni dekan Teološke fakultete.³⁹ Tako Edvard Kocbek kot Jakob Šolar in Janez Fabijan so predavali na slovitem Bohinjskem tednu avgusta 1939, tik pred začetkom vojne, sporočilo je bilo nezgoreljivo – kot skupini so bili zdaj tudi nekdanjim krščanskim socialistom dnevi šteti.

Mladi Alojz Rebula je bil v stiku z obema obsojencema, tako s Šolarjem kot s Fabijanom. Zasliševalci so ga zato spraševali zlasti o njegovih kontaktih z njima in s slovenskimi disidenti v Trstu. Vsebina zaslišanj je za tisti čas standardno paranoična skrb, da bodo skrbno varovane državne skrivnosti s pomočjo jezikoslovca, teologa in klasičnega filologa prišle v roke sovražnih agentur; videti pa je, da je politične varuhe teh strateških podatkov posebej vznemirilo dejstvo, da so sile reakcije za svoje nečedne namene uporabile tudi klasična jezika. Zdenko Roter, eden od zasliševalcev, je 26. decembra 1952 hotel vedeti, ali drži, da je eden od

³⁹ Pevec, »Janez Fabijan«, passim.

obtožencev vmes ugotovil, kako mu prisluškujejo, ter da je prijatelja opozoril z lističem, kjer je pisalo »*Ira, Reb, cave, notum*« – »Jeza, Reb[ula], pazi, znano je«. (Priča je kategorično zanikala.)⁴⁰ Še bolj je moral svojega zasliševalca, polkovnika Draga Šumaka, šokirati mladi Rebula, ki je prostodušno priznal, da si je beležke med pogovorom z obtožencema delal kar v grščini.⁴¹

Kako ste prenašali beležke, ki ste jih delali ob priliki razgovorov s Fabjanom in po razgovoru s Šolarjem?

V tistem času sem imel majhen notes, v katerega sem si zapisoval beležke, mimogrede lahko omenim, da ga je videla tudi moja žena Zora, sicer ni vedela, za kaj mi služi. V njem sem prenašal podatke preko meje. Beležke sem delal v grščini, tako da niti nisem čutil potrebe, da bi ga skrival.

Zakaj ste delali beležke v grščini?

Ker sem se zavedal, da je stvar protidržavna in da bi ob eventuelni preiskavi organ ne mogel brati.

Med listanjem po zapisniku se današnji bralec refleksno vpraša, ali ni neizkušeni filolog zasliševalcem povedal preveč. Toda vtis je treba najbrž korigirati z vsebino ostalih ohranjenih prisluhov, ovajanj in zapisnikov.⁴² Zdi se, da je zaslišanec stopal po nevarni meji govorjenja o tem, za kar je menil, da zasliševalci vedo. Da so večino tega dejansko vedeli, je razvidno tako iz njihove analize, sestavljene še pred njegovim prvim zaslišanjem,⁴³ kot iz obsežnega nabora ovaduških poročil, tako iz prestreženih pisem kot iz dokumentov pri ostalih zaslišancih, med katerimi so bili poleg obeh obtožencev npr. Emilijan Cevc,⁴⁴ Janez Gradišnik,⁴⁵ Lado Kham,⁴⁶ Miloš Kobal, Rudolf Kolarič,⁴⁷ Franc Perko,⁴⁸ Primož Ramovš,⁴⁹ Silvester Škerl⁵⁰ in drugi. In res se na koncu tožilec sploh ni odločil, da bi Rebulo vključil

⁴⁰ »Zapisnik o zaslišanju priče – dr. Jakob Mohorič«, 26. decembra 1952, AS 1931 565, 686. Listič z latinskim opozorilom je preiskovalce begal že od leta 1950; prim. »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. decembra 1950, AS 1931, II 22372; slovenski prevod stavčiča v tej »analizi«, ki je reproducirana zgoraj, je napačen.

⁴¹ »Zapisnik o zaslišanju priče – prof. Alojz Rebula«, 11. oktobra 1952, AS 1931 565, 758.

⁴² AS 1931 565, 591–790.

⁴³ »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, 29. decembra 1950, AS 1931, II 22372.

⁴⁴ »Zapisnik o zaslišanju priče – Emilijan Cevc«, 16. decembra 1952, AS 1931 565, 600–04.

⁴⁵ »Zapisnik o zaslišanju priče – Janez Gradišnik«, 18. decembra 1952, AS 1931 565, 637–41.

⁴⁶ »Zapisnik o zaslišanju priče – Lado Kham«, 18. decembra 1952, AS 1931 565, 645–46.

⁴⁷ »Zapisnik o zaslišanju priče – dr. Rudolf Kolarič«, 19. decembra 1952, AS 1931 565, 650–52.

⁴⁸ »Zapisnik o zaslišanju priče – Franc Perko«, 5. decembra 1952, AS 1931 565, 689–91.

⁴⁹ »Zapisnik o zaslišanju priče – Primož Ramovš«, 15. decembra 1952, AS 1931 565, 752–54.

⁵⁰ »Zapisnik o zaslišanju priče – Silvester Škerl«, 15. decembra 1952, AS 1931 565, 777–82.

v proces. Deloma zato, ker bi moral biti »Rebula, ki je bil kurir in ki je dejansko povezal Šolarja in Fabijana v špijonsko organizacijo, sam pred sodiščem«,⁵¹ kar pa je bilo v montiranem procesu zoper Šolarja in Fabijana drugotnega pomena, deloma zato, »ker je italijanski državlján«,⁵² deloma zato, ker je njegova žena preiskovalcem sporočila, »da nima smisla, da ga kličejo, ker bo nastopil povsem drugače, kot si mislijo, in da nikakor ne bo bremenil Šolarja«,⁵³ deloma pa zato, ker Rebula – ravno zaradi zdravstvene epizode, ki so jo okorni zasliševalci povzročili s pregrobo preiskavo – sodišča ne bi nujno prepričal: »Težava je tudi v tem, da lahko obramba uporabi v zvezi z verodostojnostjo navedb Rebule kot priče vprašanje njegove neuravnovešenosti.«⁵⁴

Čemu ta Rebulova previdnost? Čeprav ga je ščitilo italijansko državljanstvo, so bili na drugi strani mize ljudje, ki so imeli nadzor nad mejo in zato nad njegovimi stiki z ženo in z otrokom. Opomnik na to je »plan za zaslišanje prič« decembra 1952, ki hladnokrvno pove:

Tavčar-Rebula Zora, štud. filozofije, stan. Gasilska 2 – Ljubljana. Zaslišali bi jo v slučaju, če ne bomo mogli do procesa ponovno zaslišati Rebula Alojza. Potrdila bi zaslišanja moža, ker je bila na vseh treh dosedanjih zaslišanjih navzoča.⁵⁵

Zora Tavčar, v kateri so zasliševalci videli predvsem orodje, »močan garant ... in pogoj za kasnejše iskreno sodelovanje«,⁵⁶ je morala biti očitno kot živ opomnik, kaj je na kocki, zraven pri vseh zaslišanjih. Pri zadnjem je bila stara 24 let in že tri mesece noseča, zelo verjetno so takrat nadzorovalci njune pošte to že vedeli. Da zasliševalci s sodelovanjem niso bili zadovoljni, je razvidno iz dnevniških vpisov v naslednjih mesecih, ko hodi pisec dnevnika prosit na urad za dovoljenje za vstop v Jugoslavijo, da bi ženo obiskal, in dobi v odgovor rezek: »Nije odobreno.«⁵⁷ Zavrnejo ga še na veliko soboto 4. aprila 1953,⁵⁸ deset dni pred rojstvom hčerke Alenke. Toda kontekst se zdaj nepovratno spremeni, poleg koledarske pomladi se

⁵¹ »Plan preiskovalnega postopka zoper Šolar-Fabjana«, AS 1931 565, 36.

⁵² »Plan preiskovalnega postopka zoper Šolar-Fabjana«, AS 1931 565, 36.

⁵³ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 547. Dokumenti to potrjujejo, Udba je leta 1954 ugotovila: »Še vedno se kaže užaljen in pravi, da ne more pozabiti, da bi pred dvema leti skoraj ostal ostal [sic] v ljubljanskih zaporih. Smatra, da je bil Šolar obsojen po nedolžnem, zato se zelo zanima za njegovo usodo. Ko je bila njegova žena v Ljubljani, se je zelo zanimala za stanje Šolarja v zaporu in mu je poslala knjigo 'Devinski sholar'.« »Obdelava Rebula Alojza [...]«, AS 1931, A-10-10, 166.

⁵⁴ »Plan preiskovalnega postopka zoper Šolar-Fabjana«, AS 1931 565, 36.

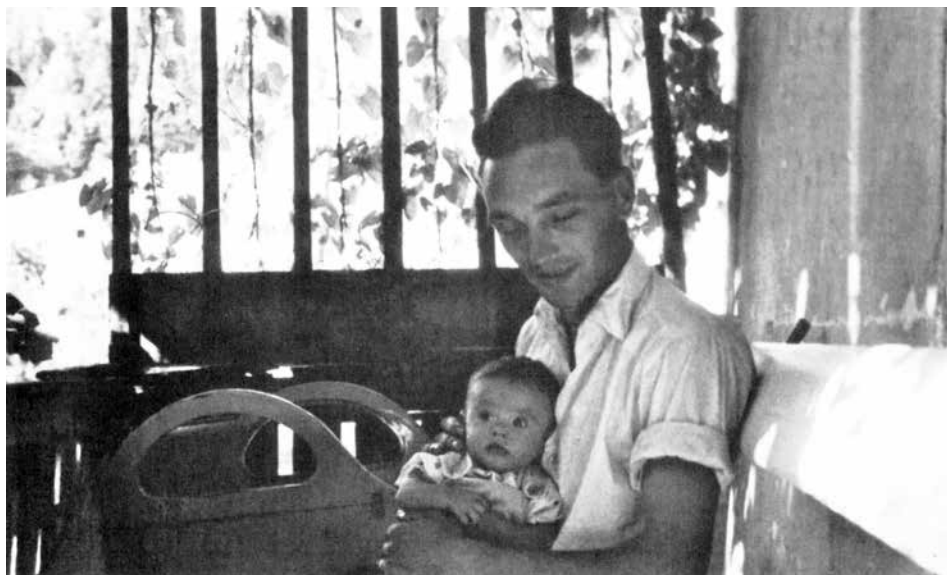
⁵⁵ AS 1931 565, 596.

⁵⁶ Omerza, *Franc Jeza*, 31.

⁵⁷ Rebula, *Dnevniški zapisi*, 240.

⁵⁸ Rebula, *Dnevniški zapisi*, 244.

začne tudi politična odjuga, ki jo marca in aprila 1953 prineseta smrt Josifa Stalina in Borisa Kidriča, konec leta je mlada družina vendarle lahko prišla skupaj.⁵⁹

Slika 7: S hčerko Alenko v Loki pri Zidanem Mostu leta 1953.⁶⁰

Ozadje procesa proti Jakobu Šolarju

Zakaj se je sprožil ta brutalni stroj? Eden od odgovorov se skriva prav v hiši, ki je leta 2024, po tričetr stoletja, pripravila simpozij o Alojzu Rebuli – v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Kot rečeno, se je v omenjenih represalijah nad Cerkvijo⁶¹ in nekdanjimi krščanskimi socialisti v začetku petdesetih v žarišču znašel jezikoslovec, prevajalec in duhovnik Jakob Šolar (1896–1968). Življenjepis tega intelektualca z redko etično občutljivostjo je impozanten. Rodil se je v Rudnu nad Železniki, v Ljubljani je dokončal teologijo, francoščino in slovenščino. Po študiju je na Ramovševo priporočilo dve leti prebil na École pratique des Hautes Études, na Sorboni ter na Collège de France. Uveljavil se je kot poznavalec fonetike,⁶² pa tudi kot večš

⁵⁹ Rebula, *Dnevniški zapisi*, 244–45.

⁶⁰ Pibernik, *Alojz Rebula*, 56.

⁶¹ Akmadža, »Uzroci prekida«, 171 in nasl.

⁶² Toporišič, »Šolar, Jakob«.

literarni urednik zbirke Cvetje iz domačih in tujih logov, predhodnice današnjega Kondorja; kot avtor čitank⁶³ in kot karizmatičen gimnazijski profesor v Šentvidu; kot urednik revije *Križ na gori* ter kasneje kot sodelavec revije *Dejanje*.

Med vojno je bil predstavnik sredine, ki je zlasti po vosovskih likvidacijah civilistov zavračala tako sodelovanje z OF kot z okupatorjem, veljal je za enega najsposobnejših ljudi v skupinah, ki so delovale izven OF.⁶⁴ V tem ravnanju je pokazal dosledno zvestobo načelu, ki ga je daljnovidno predlagal že desetletje prej, leta 1933, ko je zavrnil tako skrajno desnico kot skrajno levico v konfliktu, ki se je vse jasneje nakazoval: »Naša velika dolžnost v tej težki preizkušnji duha bi bila, da ne silimo v skrajnosti, marveč smo radikalni v sredini, čeprav je to malo mikavno v današnjih dneh. Radikalni moramo biti prav tako v ljubezni, kakor sta oba ekstrema v sovraštvu in nasilju, radikalni moramo biti v svojem priznavanju duhovnega sveta, kakor sta oba ekstrema radikalna v njegovi negaciji.«⁶⁵ Čas takšnim stališčem ni bil naklonjen, oktobra 1944 so ga aretirali in odpeljali v gestapovske zapore, decembra pa v Dachau, od koder se je junija 1945 povsem izčrpan vrnil v domovino in ugotovil, da tudi pri novih oblasteh ni več dobrodošel. Kot duhovnik ni smel več poučevati, zaposlil se je na Inštitutu za slovenski jezik SAZU, kjer je bil z Antonom Bajcem in Franom Ramovšem med osrednjimi sodelavci pri SSKJ, pravopisu in slovnici. Toda ko se je politični položaj zaostрил in je režim leta 1950 sklenil obračunati še z nekdanjimi političnimi sopotniki, je bil Šolar na spisku med prvimi, njegova znanstvena dejavnost pa pri tem za odločevalce povsem irelevantna.⁶⁶

Pričeli smo že z aktivno obdelavo dr. Šolar Jakoba, katerega aktivnost bo mogoče slediti edino z dosledno omrežitvijo na Akademiji znanosti in umetnosti, kjer se največ zadržuje in ima tudi najboljši krog pozancev. Na osnovi tega je potrebno zaaktivizirati vso dosedaj obstoječo mrežo, vsekakor pa pridobiti novo, pri čemer je nujno potrebna vrbovka Rebule, kar bo situacijo oz. obdelavo pospešilo.

Ker se vrbovka Rebule ni posrečila, je vse skupaj trajalo nekoliko dlje, vendar je bila odločenost oblasti neizprosna. Šolar se je dve leti po zgornjem zapisu znašel v središču montiranega procesa.⁶⁷ Spremljali so ga histerični članki v *Slovenskem poročevalcu*, predhodniku kasnejšega *Dela*, ki se niso pretirano obremenjevali

⁶³ O odmevnem delu »čitankarjev«, ki so se včasih podpisali kar s kratico BRUSOŠ (Bajec, Rupel, Sovre, Šolar), je duhovit zapis prispeval Bajec, »Jakob Šolar in čitankarji«, 237–39.

⁶⁴ Müller, »Ob stoletnici rojstva Jakoba Šolarja«, 218.

⁶⁵ Müller, »Ob stoletnici rojstva Jakoba Šolarja«, 219.

⁶⁶ »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, AS 1931, II 22373.

⁶⁷ Grabnar, »Jakob Šolar«, 13.

Slika 8: Jakob Šolar med Bohinjskim tednom (zasnovanim po zgledu francoskih *Semaines sociales*), kjer se je avgusta 1939 – v mesecu pred začetkom vojne – zbralo okrog 250 mladih udeležencev iz akademskega društva Zarja; predaval je o »Slovenskem kulturnem problemu«, ob Finžgarju, Janžekoviču, Kocbeku, Koblarju, Fabijanu, Gosarju in drugih.⁶⁸

z reakcionarnim konceptom domneve nedolžnosti. Surovost njihovih naslovov je po vsem sodeč skušala tekmovati s Stalinovo *Pravdo*: »Izdajalec Jakob Šolar končno razkrit«⁶⁹ (7. 9. 1952); »Kaj je z izdajalcem Šolarjem?«⁷⁰ (30. 9. 1952); »Za sovražnike ljudstva ni mesta med nami«⁷¹ (1. 10. 1952); »Kombinacije zagrizenega sovražnika: Protiljudsko in protislovensko bistvo Jakoba Šolarja« (23. 11. 1952);⁷² »Izdajalec Jakob Šolar pred sodiščem«⁷³ (30. 12. 1952). Sodba po tako temeljiti predpripravi ni bila posebno presenečenje, sodišče, ki ga je kot predsednik senata vodil Jože Pernuš, kot prisednika pa sta sodelovala še Ludvik Šefic in Angela Miklavc, je pritrdilo tožilcu Antonu Bizjaku ter je Šolarja 30. decembra 1952 obsodilo na 10 let strogega dela, po pritožbi pa na 5 let. Izpuščen je bil leta 1957. Vrhovno sodišče je šele desetletja kasneje, leta 2001, to obsodbo

⁶⁸ Slika je dar Gosarjeve družine zbirki Kamra; prim. Šolar, »Slovenski kulturni problem«, 77–88.

⁶⁹ *Slovenski poročevalec* 13, št. 212 (1952): 7.

⁷⁰ *Slovenski poročevalec* 13, št. 232 (1952): 4.

⁷¹ *Slovenski poročevalec* 13, št. 233 (1952): 4.

⁷² *Slovenski poročevalec* 13, št. 277 (1952): 4.

⁷³ *Slovenski poročevalec* 13, št. 308 (1952): 4.

razveljavilo s suho ugotovitvijo, da »očitana dejanja niso pomenila kaznivega dejanja po predpisih, ki jih je sodišče v času sojenja lahko uporabljalo«. ⁷⁴

Šolarjev dijak Stane Gabrovec poroča o pretresljivem zapisu v profesorjevi oporoki ob smrti leta 1968: »Vsem vse odpuščam.« ⁷⁵

Predlog za aretacijo zveni danes v svojem rohnenju zoper disidentovo pravico do lastnega mnenja, kaj šele do političnih stališč, naravnost histerično. Šolarja obtožuje denimo stika z zamejci, poročanja o položaju Cerkve ter o razmerah na SAZU, vrhunec njegovega destruktivnega projekta pa je bilo menda zasebno pismo prijatelju za god, v katerem se ni pridružil sočasni kampanji zoper Kocbekov *Strah in pogum*; in kot to še ne bi bilo dovolj, si je za konec (v naivnem prepričanju, da 29. člen ustave LRS o neprekršljivi tajnosti pisem velja tudi zanj), drznil zapisati celo nekaj ocen o sočasni slovenski literaturi: »zlasti se je to strupeno blatenje naše oblasti izražalo v pismu, ki ga je pisal Šolar Jakob dne 29. januarja 1952 za god F. S. Finžgarju, kjer med drugimi klevetami stoji tudi to, da je vsa naša civilizacija zlagana in trdi, da so na vodilnih mestih norci, ki skušajo prevpiti resnico in pravico, zagovarja Kocbekovščino in kleveta napredne pisce«. ⁷⁶

Na tehtnejše vzroke za medijski pogrom sta – spet v zasebnem pogovoru – opozorila takrat že odstavljeni Edvard Kocbek ter filozof in psiholog dr. Leon Žlebnik, ki je bil med vojno interniran v Gonarsu, po vojni pa je predaval na Višji pedagoški šoli. Njuno mnenje se je v dosjeju ohranilo po zaslugi prijatelja, ki se je z njima pogovarjal, to je bil Jože Brejc, kasneje bolj znan kot Jože Javoršek. O vsebini pogovora je vestno poročal naprej, na tem dokumentu podpisan s kodnim imenom ⁷⁷ Piette: ⁷⁸

Že pri prvem srečanju s Kocbekom, je nanese pogovor tudi na J. Šolarja. V globlje razmišljanje se ni spustil. Dejal je, da gre za ideološko borbo, ki se ne bi zaostila, če jih ne bi bodlo razmerje, ki sta ga imela z Ramovžem [*sic*]. Ramovž je namreč pod vplivom J. Šolarja konvertiral na nek način v katolicizem in se je v Emoni dal izpovedati. Izpovedal ga je Šolar. To jih je pobesnilo. Takoj naslednji dan ali naslednje dni je izšel znani napad na Šolarja, ⁷⁹ ki je odprl pereč problem slovenske Akademije znanosti. Kocbek sodi, da je napad na Šolarja krivičen, ker je privlečen za lase po sedmih letih. Reproducirali so pa stara dejstva, ker so jih potrebovali za ideološko razčiščevanje z akademijo, ne pa zaradi tega, da bi kaznovali Šolarja za

⁷⁴ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, 557–58.

⁷⁵ Gabrovec, »Ob stoletnici rojstva«, 131.

⁷⁶ »Predlog za aretacijo, uvedbo preiskave in odred. preisk. zopora zoper Šolar Jakoba in Fabijan dr. Janeza«, AS 1931 565, 38.

⁷⁷ Več o tej plati njegovega delovanja Puhar, »Kako se je tovarišija spremenila«, 18–19.

⁷⁸ »Kaj sodijo o Šolarjevem problemu«, 20. oktobra 1952, AS 1931 565, 102–105.

⁷⁹ »Izdajalec Jakob Šolar končno razkrit«, 4.

medokupacijsko delovanje. – Žlebnik Leon je prav tako mnenja, da je Šolarjev izredni vpliv na Ramovža povzročil vso »gonjo«. Žlebnik razlaga, da je poleg spovedi v Emoni, o kateri Ljubljana zelo malo ve in je stvar ostala skrita, silno vplivala na jezo do Šolarja cerkvena obredna slovesnost, ki je bila pri Sv. Križu ob Ramovževem pokopu. Najprej se je izvršila oficijelna slovesnost z govori itd. Ko so ljudje odhajali, so pristopili duhovniki in začel se je cerkveni pogreb. Šolar je jokal kot otrok. Pokopavanje pa je odklonil.

Piette je sicer priskrbel zelo obširno poročilo, svojim delodajalcem je podrobno razložil, kaj si o medijskem napadu na Šolarja mislijo še denimo slikar Stane Kregar (ta je stvarno pripomnil, da »jim ni bila všeč njegova eksistenca na Akademiji tudi zato, ker je Jaka pač duhovnik«), pesnik Anton Vodnik (ta je menil, »da je bilo Šolarjevo ponašanje med okupacijo ocenjeno in s tem likvidirano že leta 1945, ko je stari Kidrič mlademu Kidriču vse razložil in ko je mladi Kidrič odločil, da gre Šolar lahko brez vsake skrbi za znanstvenega sodelavca na Akademijo, nikakor pa ne za pedagoga v kakšno šolo«, da »so po tolikih letih zagnali tak krik – se mu zdi nerazumljivo« in »krivično, ker se je Šolar v bistvu med okupacijo moralno čisto dobro obnašal«), pa prevajalec Janez Gradišnik (»članka sama po sebi dokazujeta, da ljudsko razpoloženje ni zoper Šolarja, če bi bilo, ga ne bi bilo treba netiti z umetnimi triki«) in pesnik Jože Udovič (ki je v dogajanju videl »proces ideološkega boja, ki se je na celi črti začel na polju prosvete in kulture [...] Šolar sam ni nič posebnega, saj če bi mogli, bi napravili isti cirkus iz Steleta ali iz kakšnega drugega člana Akademije«).⁸⁰

Predvsem pa je imel ob vseh navedenih Piette na skrbi še enega klasičnega filologa, ovajal je tudi Rebulovega dobrega prijatelja in študijskega kolega Staneta Gabrovca, nekdanjega Šolarjevega dijaka v Šentvidu. Ta ni skrival svojega ogorčenja nad dogajanjem:

Gabrovec Stane (bivši Zarjan in sedaj uslužbenec v muzeju, trenutno na potovanju v Grčiji), je prepričan, da se njegovemu bivšemu profesorju godi velika krivica. Dejal je, da je gonja proti Šolarju v bistvu kulturni škandal, katere pa so »oni že vajeni delati in niso prav nič sentimentalni, kadar si nekaj ubijejo v glavo«.⁸¹

Gabrovec se je tega časa spomnil tudi v kasnejši korespondenci z Rebulo; tistega decembra 1952 je bil dovolj trmast in pogumen, da je hodil na sodišče spremljat proces zoper svojega bivšega profesorja, »prisostvoval sem mu ves čas osebno, včasih je trajal pozno v noč«, zato so mesec dni po obsodbi na zaslišanje poklicali

⁸⁰ AS 1931 565, »Kaj sodijo o Šolarjevem problemu«, 102–105.

⁸¹ AS 1931 565, »Kaj sodijo o Šolarjevem problemu«, 103.

tudi njega: »Trajalo je sedem ur in kadar sem rekel kako prekoražno, so me vedno opozorili, da ni nujno, da se vrnem z zaslišanja domov, in mi pokazali bližnje zapore.«⁸² Gabrovec je bil takrat sicer že nekaj časa na radarju svojih zasliševalcev, če bi na ovajanje pristal Rebula, bi bil on na vrsti naslednji: »Nujno pa je, da se predhodno izvede vrbovka Rebule, ker bomo tem potom prišli do materiala za Gabrovca, ki bi eventuelno prišel v poštrev tudi za vrbovko.«⁸³

Na prvi pogled se zdi nenavadno, kako skrbno je bila z ovaduhi pokrita razmeroma maloštevilna in politično nedejavna filološka skupnost; a verjetno gre zgolj za indikator tega, kako zelo nadzorovano je bilo življenje intelektualcev v policijski državi nasploh. Skrbni Piette si je denimo pribeležil tudi to, kako je o vsem skupaj razmišljal še en klasični filolog in Gabrovčev sodelavec v Narodnem muzeju, Jože Kastelic:⁸⁴

Kastelic Jože je eden tistih, ki ne gleda na Šolarjev problem drugače kot z »znanstvenega« vidika. Zanj je »nepopisna škoda«, da J. Šolar ne bo več delal na Akademiji, zlasti sedaj, ko je umrl Ramovž in je Šolar edini ostal kot res pomemben slovenski slovničar. Zanj je »ta gonja proti Šolarju absurdna« [sic]⁸⁵ in ne ve »kdo si jo je izmislil«. Mnenja je, da »so se zaleteli«, saj jih izkušnje iz SZ lahko kljub vsem odnosom, ki so danes s SZ učijo, da je treba strokovnjake ohraniti in jih pravilno uporabljati. (Po tej njegovi »analizi« sem dobil vtis, da brani z Šolarjem sebe samega in svojo ambicijo, da bi prišel na univerzo za rednega profesorja arheologije).

Še eden od ovaduhov, ki so v tem obdobju nadzorovali Filozofsko fakulteto, Fran Petre, je pod kodnim imenom »Andrej«⁸⁶ poročal celo, kaj si je o vsem skupaj mislil Rebulov in Gabrovčev sicer izrazito previdni profesor Milan Grošelj. Ta se je med drugim čudil temu, da je režim uspel dobiti špiclja kar v ožjem krogu Šolarjevih sogovornikov. Svojska ironija – in hkrati zgovoren dokument časa – je v tem, da je tudi Grošelj sam o lastnih skrbih razlagal prijatelju, ki je šel o njih takoj poročat naprej.⁸⁷

⁸² Tako v pismu 8. januarja 2003; dogajanja se znova spomni v pismu 18. januarja 2004. Na očetovo korespondenco, zdaj shranjeno pri tržaški Mladiki, kjer zanjo skrbi Ivo Jevnikar, me je opozoril dr. Matej Gabrovec in mi priskrbel kopijo pisem od 1996 do 2004; za to se mu tu iz srca zahvaljujem.

⁸³ »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS v Sloveniji«, AS 1931, II 22373.

⁸⁴ AS 1931 565, »Kaj sodijo o Šolarjevem problemu«, 103.

⁸⁵ Kastelic in njegov ovaduh Brejc, ki je očitno poročal ustno, sta nedvomno poznala uporabljeno tujko; besedišče zaposlenega na Upravi za državno varnost, ki je poročilo tipkal na pisalni stroj (in je tudi Ramovšev priimek zapisoval kot »Ramovž«), je bilo manj bogato.

⁸⁶ Prim. Movrin, »Fran Bradač, Anton Sovre«, 456–67.

⁸⁷ »Kaj sodijo o Šolarjevem problemu«, 28. novembra 1952, AS 1931 565, 111.

Dr. Milan Grošel, prof. filozofske fakultete, pravi v zvezi s Šolarjem sledeče: V zadnjem članku proti Šolarju je najbolj čudno to, da se navajajo kot citati Šolarjeve misli iz osebnih razgovorov. Torej so morali pošiljati k njemu konfidenta, ki se [sic] je njegove besede zapisoval. Šolar ga nedvomno pozna.

Šolar kot katolik ni mogel biti marksist. Med starejšo katoliško generacijo je precej ljudi, ki so proti Jugoslaviji in mislijo, da bi bila boljša zveza podonavskih držav ali pa Hrvatske in Slovenije skupaj in ostalo zase. Starejša generacija katolikov gleda še nazaj, se spominja avstrijskih razmer in tedanje ureditve in misli, da bi bil tak red lahko tudi sedaj. Morda je Šolar imel tudi kaj take miselnosti. Če je presojal realno, je vedel, da so to iluzije. Zato je tudi pustil politiko na miru in se posvečal slovarju in slovnici. Časopisni članki so ga sedaj čisto onemogočili.

Ljudje v splošnem sodijo, da vzrok tega nastopa ni toliko Šolarjeva osebnost, kot namen oblasti, da pokaže, kako po Informbiroju niso upustili [sic] budnosti proti klerikalizmu. Lahko bi kdo rekel: niso z Rusi, sedaj je čas. To hočejo preprečiti. Šolar je prišel pod udar, ker je eden redkih katoliških politikov, ki je sploh tu, čeprav pravi politik on ni bil. Dejansko pa je to tudi oblika boja proti Vatikanu.

Zgornji viri torej popisujejo vihar, ki se je med ljubljansko vrhuško razvnel predvsem zaradi silne negotovosti oblasti po Informbiroju konec štiridesetih, pa tudi zaradi vsejugoslovanskega obračuna s Cerkvijo v začetku petdesetih; in čisto na koncu se je zaostрил še zaradi malenkostne užaljenosti lokalnega cekaja, ki je bil v tem, da se je predsednik SAZU in nekdanji rektor Univerze tik pred smrtjo odločil za spoved pri prijatelju duhovniku, nato pa za cerkveni pogreb na Žalah, zmožen videti zgolj ponižujočo zadnjo košarico. V tem viharju dva zaljubljenca nista imela veliko možnosti, njuno agonijo si je danes težko predstavljati. Zdi pa se, da je imel pritisk nasproten učinek od načrtovanega, namesto uspele vrbovke, ki bi Rebulo pritegnila v sodelovanje, si je režim s svojo surovostjo pri mladem Primorcu zapravil še tistih nekaj simpatij, ki jih je ta zaradi izkušnje s fašizmom kdaj gojil do njega.

Janko Kos v svojem prispevku »Desetletja ob Alojzu Rebuli«⁸⁸ razmišlja, kako se je pisatelj ravno v petdesetih letih začel poslavljati od tega, kar sam v *Duhovni zgodovini Slovencev* imenuje svobodomiselstvo, in se vse bolj obračati h katolištvu.⁸⁹ Več kot verjetno se zdi, da so bili prav zgoraj opisani dogodki eden od sprožilcev za ta premik. Rebuli, ki je imel še v času študija dobre stike z vidnimi ljubljanskimi politikami, denimo s predsednikom Ljudske skupščine LR Slovenije Ferdom Kozakom, ta mu je celo objavljala besedila v *Novem svetu*, se je po tej izkušnji njihov brezobzirni svet uprl. V intervjuju mi je leta 2010 povedal, kako

⁸⁸ Kos, »Desetletja ob Alojzu Rebuli«, objavljeno v pričujočem zborniku, 38–39.

⁸⁹ Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, 208.

mu je Kozak, ki ga je kasneje srečal v Trstu, nejevoljno rekel: »Pravijo, da ste šli k ta belim.« Rebuli se je zdelo to za malo, imel se je za samostojnega, z emigracijo iz leta 1945 sploh ni imel stikov; tak odnos ga je ljudem, ki so ga začeli etiketirati, nato le še bolj odtujil.

Morda je iz Kozakove pasivno-agresivne opazke razvidne tudi nekaj natančnosti ob zavrnitvi – natančneje, ob ugotovitvi, da je mladega in nadarjenega ustvarjalca ljubljanska literarna tovarišija kljub svojemu družbenemu monopolu in z njim povezanim ugodnostim počasi nehala pritegovati. Zdi se, kot bi takratni predsednik skupščine vedel, da si je Rebula med zaslišanjem v zvezi z njim in njegovimi literarnimi sodobniki ter celo s sodelavcem službe, ki ga je pridržala, privoščil nekaj nespoštljivih, če ne že kar mladostno objestnih izjav:⁹⁰

Kako vas je sprejemal Šolar in kje?

Šolar Jakob me je vedno sprejel v svoji delovni sobi, brez kake posebne vljudnosti. Sedela sva ob mizi v kotu poleg radioaparata. Ne spomnim se, da bi kdajkoli srečal pri njem kakega drugega obiskovalca. Ob priliki najinih razgovorov si Šolar ni delal nikoli kakih beležk. Tudi jaz si jih nisem delal vpričo njega.

V mnogih urah, kar sem jih prebil pri njem, sva največ govorila o literarnih vprašanjih. Spominjam se, da sva govorila o današnjem sodobnem pisanju, o prevajalcih, o raznih literarnih osebnostih. Med temi razgovori pa je tudi omenjal političen pritisk. Med posamezniki, o katerih sva govorila, bi navedel: Župančiča, Prežihovega Voranca, Brejce Jožeta. Tako mi je pripovedoval, da je zahajal k njemu Brejc, ki mu je prinesel svoj rokopis »Kurent na Zapadu«, to je eseističen spis, ki je izhajal v Novem mestu [*sic*].⁹¹ Takrat mi je Šolar pripovedoval nekaj o njegovem osebem življenju in ga ocenjeval kot izredno sposobnega, vendar neuravnovešenega človeka.

Med drugim smo govorili o celi vrsti prevajalcev. Tako je omenil Sovreta in njegovo ljubezen do pravičnih honorarjev, o Lebnu, da uvaja v svoje prevajanje preveč Pleteršnika. Izredno je hvalil Župančiča, katerega je nasprotno s Sovretom, kar se prevajanja tiče, primerjal z letalom, v nasprotju s Sovretom, ki ga je nazival avtobus.⁹²

⁹⁰ »Nadaljevanje zaslišanja prof. Rebula Alojza«, 13. oktobra 1952, AS 1931 565, 764.

⁹¹ Spet zapisnikarjeva napaka – zaslišanec je govoril o *Novem svetu*, osrednji literarni reviji tega obdobja, ki je izhajala od 1946 do 1952 in kjer je Brejčev »Kurent na zapadu« v več nadaljevanjih izšel leta 1947.

⁹² Pred vojno so bili odnosi med čitankarjema tako prijateljski, da je Sovre Šolarju posvetil duhovito pesnitev v kar 16 kiticah; prim. Movrin, »Fran Bradač, Anton Sovre«, 448. Oba sta bila enako kvalificirana gimnazijska profesorja, a po vojni, ki jo je prvi preživel doma, drugi pa v Dachauu, je prvi prišel na univerzo, drugi pa dobil prepoved poučevanja, ki se je stopnjevala v izolacijo in slednjič v zapor; ni čudno, če si je v luči te krivice kdaj privoščil bodico, kot je zgornja. – Rebula je ob Sovretovi smrti 1963 za svojega profesorja zapisal, »da je storil med nami za antiko, česar ni storil noben Slovenec pred njim, [...] da je za nas preoral puščavo«; morda s spominom na zgornjo

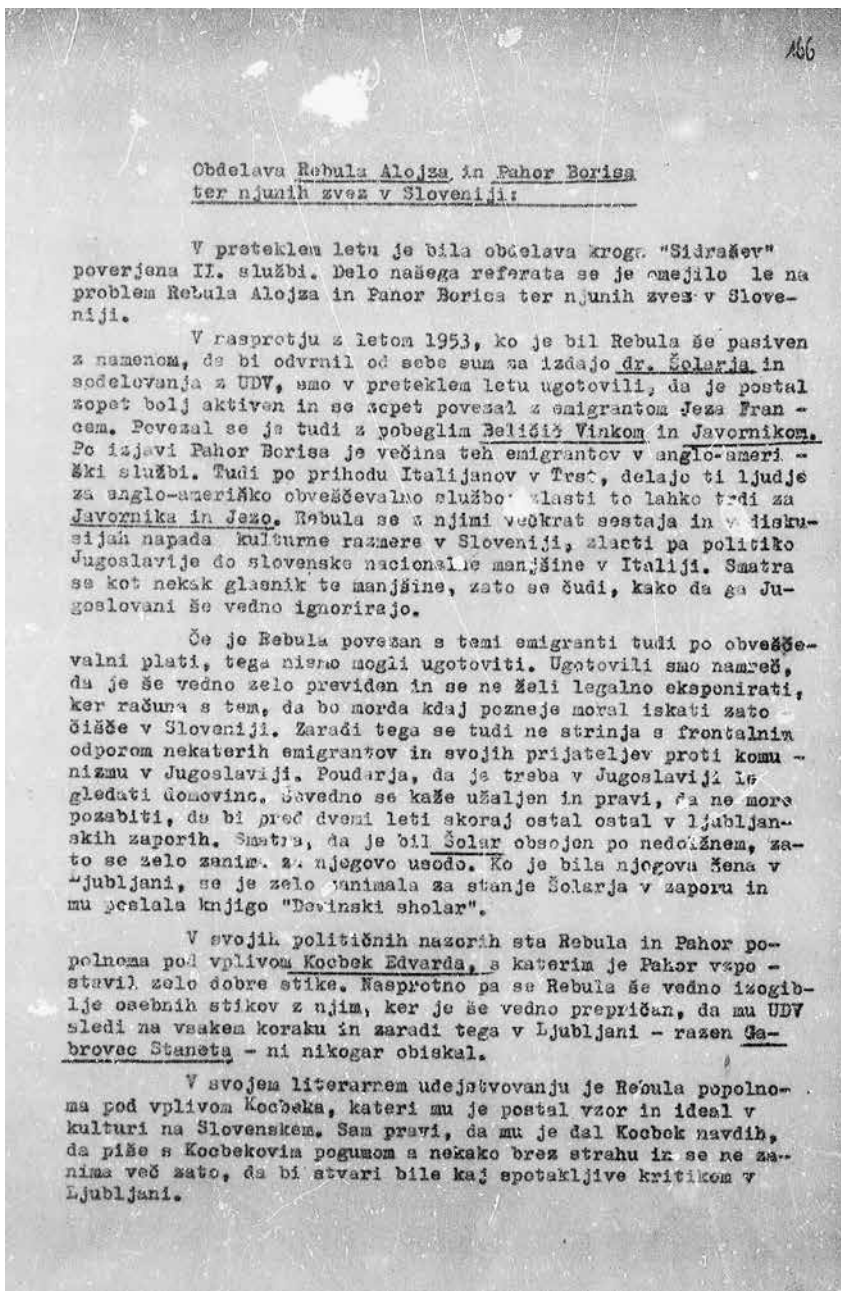
Za moje pisanje ni kazal kakšnega posebnega zanimanja. Ko sem mu omenil svoj prevod, ki je izhajal v Primorskem dnevniku,⁹³ je izjavil, da gladko teče. Mnogo smo govorili o slovnici in slovenskem jeziku. Ko je govoril o Slovenskem pravopisu je poudarjal koliko truda je vložil v to delo, nadalje o sodelavcih, o Ruplju, ni imel posebno visokega mnenja. Med pisatelji je govoril o Mišku Kranjcu, češ da je vse njegovo pisanje nastalo šele potem, ko so njegova dela prekrtačili uredniki, mu nataknili kravato in ga počesali in da je ta človek zrastel pravzaprav iz farškega denarja. Zaradi tega je smatral Šolar, da ni umestna njegova antireligiozna propaganda. Govorili smo o Jušu in Ferdu Kozaku. Ferda ni imel posebno v čislih kot pisatelja. Tako ga je okarakteriziral, da je pri njem edino interesantna njegova griva.

Slika 9: Ferdo Kozak (1894–1957).

anekdoto pa je omenil še »neutrudljivo kovanje, ki ga sicer ni vodil nezmotljiv okus kakor Župančiča, a ki je izviralo iz enakega prepričanja, da je naša slovenščina zaspala kraljična, ki jo je treba odčarati v zavest in življenje«. Rebula, *Gorje zelenemu drevesu*, 84. – Da prijateljstva tudi po politični osamitvi vendarle ni bilo konec, priča Sovretovo posvetilo Šolarju v podarjeni izvod Plutarhovega *Življenja velikih Grkov* leta 1959; Sovre in Gantar, »Latinska in grška posvetila prijateljem«, 66.

⁹³ Vivante, *Jadranski iredentizem*; prevod dela *Irredentismo adriatico* iz leta 1912 je izhajal na zadnji strani *Primorskega dnevnika* od 13. maja do 9. septembra 1949 kot podlistek, skupaj 94 nadaljevanj; v knjigi je delo izšlo ob pisateljevi stoletnici leta 2024.

Slika 10.1: »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njihovih zvez v Sloveniji«, 1954, AS 1931, A-10-10, 166.

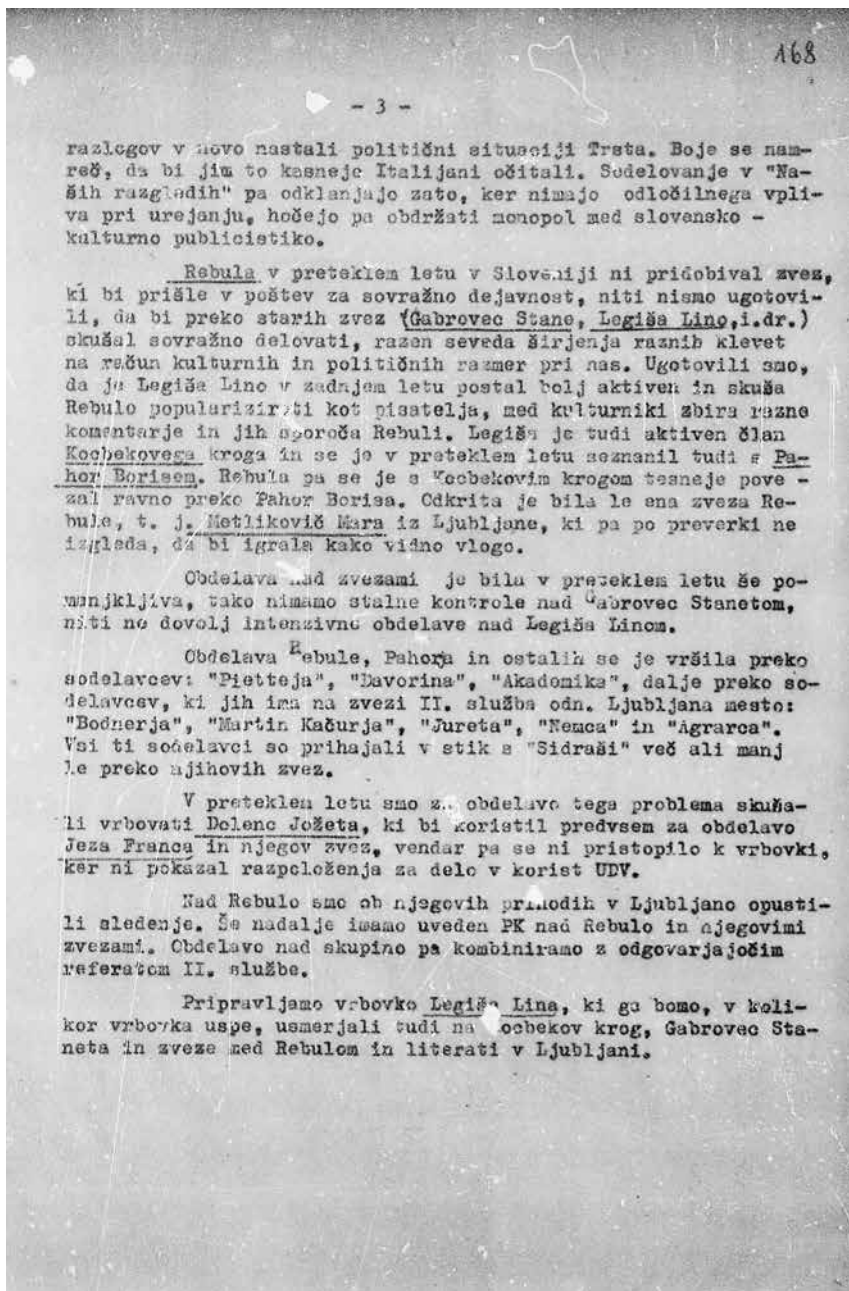
167

Rebula je z navdušenjem sprejel reagiranje Jugoslavije na 8. okt., vendar pa je to navdušenje tekoma leta popolnoma upadlo. Zaradi nacionalne zavednosti in sovražstva do Italijanov, je začel v pričakovanju okupacije Trsta razmišljati na eventuelno možnost emigriranja v Ljubljano. Zaradi tega se je začel zanimati za odnos ljubljanskih uradnih krogov do njega. S knjigo "Devinski sholar", ki jo je žena z velikim pompom raznašala po Ljubljani, je pričakoval svojo politično rehabilitacijo in kulturno afirmacijo. Ker pa je knjiga zaradi neživljenjskega motiva nalezela na slab odmev, je bil silno razočaran in začel živčno izpadati proti "gobavcem", ki nasproti njemu kažejo le zavist. V tem nerazpoloženju je odklonil tudi povabilo dr. Vidmarja, da bi objavljial novele.

Ob rešitvi tržaškega vprašanja, je bil Rebula sicer presenečen nad popuščanjem Jugoslavije in prizadet kot vsak nacionalno misleč Slovenec, vendar pa je trezno presodil, da je Jugoslavija naredila, kar je mogla in dosegla pomembne pravice za nacionalne manjšine. Nasprotno pa je Pahor silno cinično izlil svoje sovražstvo do Jugoslavije: "Jugoslovani so prodali Trst. Nezaslišano je, kako so mogli skloniti glavo 15 milijoni ljudi, ki so v srcu kričali, Život damo, Trsta ne damo. Nima nobenega smisla več, da se človek v Trstu trapi s slovensko književnostjo in skuša dvigniti narodno zavest. Slovenci smo bili med vojnami sirote, sedaj pa smo spuški, ki so slad salonske homoseksualne ljubezni". Kljub takemu stališču pa Pahor v sporazumu s Kocbek Edvardom pričakuje naklonjenost politike IS LRS nasproti njemu. S Kocbekom sta pričakovala, da bo Pahor v sedanjem položaju v Trstu dragocena politična postavka za Jugoslavijo, ker je kot krščanski socialist najbližji italijanski krščanski demokraciji in bi kot tak predstavljal most med Jugoslavijo in Italijo. Kocbek je namreč na osnovi takega zaključka že sklepal, kako bo realiziral svoje ideološke in politične tendence v Trstu in razširil krog "Sidra". To je Pahorju tudi postavil, čeprav se je Pahor branil naziva krščanski socialist, ker hoče obdržati svoje naziranje "naodvisen tržačan". Ker IS ni sprejel Pahorjeve alternative in groženj, da bo prekinil vsak stik z Ljubljano, če ne sprejmejo njegove žene ponovno v službo, sta se Pahor in Kocbek v svojih računih uštela in sta razočarana.

Rebula, Pahor in prof. Merku so v preteklem letu skušali nadaljevati s izdajanjem revije "Sidro", kar pa niso uspeli, ker sta založnika Ogrizek Dore in neki tržaški trgovec odklonila nadaljno denarno podporo reviji. Druga številka revije sploh ni šla več v prodajo. Kot vzrok temu navajajo, da so zavzeli prvež pozitiven odnos do Jugoslavije. Rebula je sicer vztrajal na izidu tretje številke že zaradi tega, ker je bilo na vidiku ponovno izdajanje "Naših razgledov", katere pa so ravno z revijo "Sidro" onemogočili. Da tretja številka ni izšla, isk

Slika 10.2: »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji«, 1954, AS 1931, A-10-10, 167.

Slika 10.3: »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji«, 1954, AS 1931, A-10-10, 168.

Literarni odmevi in nazorski premik

A če je v teh opazkah še mogoče videti predvsem kljubovalno provokacijo, je iz kasnejšega dogajanja jasno, kako tektonski je bil premik, ki se je dogajal v Rebulovi notranjosti. Podobno kot Janko Kos,⁹⁴ ki v teh letih prepoznava obdobje preobrata, je v svojem eseu razmišljal že Stane Gabrovec, eden prvih, ki je pisateljevo postopno slovo od sprva zastavljene literarne poti v tem obdobju povezal s pritiski sistema. Po Rebulovem zlomu leta 1951 je čez pet let sredi vrste osebnih preizkušenj sledil še en, »po zadušitvi protikomunistične vstaje na Madžarskem, po zadušitvi vseh upov, vse aktivnosti, ki jo je ta upor vzbudil tudi pri nas, predvsem na Tržaškem. Lojze je bil urednik revije *Tokovi*, vsepovsod politično aktiven, seveda ne na liniji, prepovedali so mu vstop v Slovenijo«.⁹⁵ Čez štiri leta se je izkušnja ponovila: »Tretjič pa ga je zlomilo, ko mu je naša oblast ponovno vzela vizum in mu s tem prepovedala prihod v Slovenijo ... Prihod v domovino, ki je ostajala srce njegovega življenja. Vzrok je bil njegov javni protest v tržaškem časopisu, ko so leta 1960 prepovedali objavo Kocbekove *Listine*.«⁹⁶

Te tri izkušnje so našle literarni odmev v njegovem naslednjem romanu, *V Sibilinem vetru*. Njegov osrednji junak, Jacig Nemežian (jacigščina je v romanu šifra za slovenščino), pripoveduje, kako ga je med delom v rudniku na Lotosovi poljani nenadoma »zasulo«. Epizodo tavanja po večnem mestu, ki jo je popisal v zgoraj navedenem dnevniškem zapisu 27. aprila 1969, avtor v romanu predstavi z domala enakimi podrobnostmi, le da se pri protagonistu (ki je v tem delu romana ujet v rudniku pod Sinajem in geografsko daleč od Rima) vse skupaj ne odvija v stvarnosti, temveč v morastem prividu. Toponimi so prestavljeni v antiko, rimska glavna postaja Termini je Castrum Pretorium, katerega razvaline so še danes v njeni bližini, cerkev svetega Petra je rimski grič Vatikan, prometno prenatlačena Via Nazionale pa je upodobljena kot polna rimskih vozov.⁹⁷

Prav takrat, ko mi je bilo srce zvrhano upanja, sem moral doživeti, da me je prvič zasulo [...] A vendar je bilo to sprejemljivejše od tega, kar sem doživel v blodnji: v nekakšni vročici sem prehodil počez ves Rim od *Castrum Praetorium* tja do Vatikana, v neki knjigarni ob Tiberi sem nesmiselno zahteval knjigo v jacigščini, nekje nad križiščem, ki je bilo vse v vrvežu voz z bronastimi kolesi, se je nekaj nad mano razpočilo, to je bil Bog, ki sem ga ubil, pri nekem mostu se mi je sarkastično smejal vedeževalec, tam sem obležal sredi belih sten, brez vrat, to je bil pekel. To

⁹⁴ Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, 208.

⁹⁵ Gabrovec, »Pot v Emavs«, 18.

⁹⁶ Gabrovec, »Pot v Emavs«, 19.

⁹⁷ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 425.

je bila moja prva poskusna smrt na Lotosovi poljani, strašnejša od ostalih dveh, ki sta me čakali tam, s strašnejšimi blodnjami.

Po pripovedovanju družine ima avtobiografsko podlago iz tega časa tudi zapis, kako Elektra (ki je upodobljena po liku pisateljjeve zaročenke Zore Tavčar) išče izginulega Nemeziana pri oblasteh: »Elektra je bila sama stopila na IFS, potem ko sem izginil. [...] 'IFS ni ustanova za obveščanje javnosti,' jo je hotel odpraviti. – 'Pa bom stvar raztrobila okrog po Antiohiji,' je rekla Elektra, kar nič dovzetna za sakralnost prostora. – 'Vprašujem se, ali si toliko naivna ali nesramna,' je rekel tedaj tisti kandidat za kugo.«⁹⁸

Metafora z zasutjem se v nadaljevanju romana ponovi še dvakrat, kar ustreza trojnemu zlomu, o katerem piše Gabrovec. Do njega vsakič pride med delom v rudniku – in sicer v »malem jugozahodnem« rovu po imenu »Mačeha«, ki očitno predstavlja tržaško zamejstvo (»raje sem imel težje delovne pogoje pa manj strog nadzor, kot je bil v matičnem rovu«). Osrednjemu rovu je ime »Kukavica«, po ptici, ki svoj zarod prepušča drugim »mačeham«,⁹⁹ vsaj nekoliko najbrž tudi po znamenitem pavznem znaku Radia Ljubljana; severozahodnemu, ki predstavlja še danes v zelenje potopljeno Beneško Slovenijo, pa »Zelenica«, zanj Nemezian pove, da so ga »že opuščali, ker je bakrena žila tam že shirala«.¹⁰⁰ Vendar ima tudi životarjenje pod »manj strogim nadzorom« svoje posledice, nenehno tveganje z zasutjem, ki te »zagrne v bolezen brez imena«.¹⁰¹

Bil je obup, iz katerega me ni moglo privzdigniti niti to, kar nam je preko grobelj kdaj pa kdaj sporočal svet živih. [...] Naša usoda bi ostala Lotosova poljana, v žaru dnevov in v ledu noči, v katere bi kdaj zapihal švisteč veter iz peska, da nas zagrne v bolezen brez imena. Moja usoda bi ostala Mačeha, rov, ki sem si ga bil izbral, da bi me dvakrat zasul. Zdaj me je lahko zasul še tretjič, in to dokončno.

Tudi tokrat je bilo pozimi: dnevi, polni mraku, z odmevnostjo noči. Najprej se je kakšen teden komaj opazno sesipalo, pa na kakšno prijateljsko opozorilo nisem nič dal. Nato me je Mačeha še enkrat použila. Ostal sem nezavesten dalj kakor prejšnje krati in prsni koš se mi je napokal [...].

Zdravili so me dalj kakor svoj čas. Pozneje sem zvedel, da so bili naredili križ nad mano: cele tri mesece sem ležal.

⁹⁸ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 530.

⁹⁹ V dnevniku 4. maja 1949 omenja dolg pogovor s profesorjem Grošljem, ki mu na koncu odkrito pove: »Da, najbolje bo, da greste v Trst.« Rebula, *Dnevniški zapisi*, 152.

¹⁰⁰ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 422.

¹⁰¹ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 427–28.

Slika 11: Na Krasu leta 1956.¹⁰²

Nekoliko kasneje se v podobno avtobiografsko obarvanem odlomku pojavi celo plastičen opis razmer na psihiatrični kliniki, ki jo pisatelj opiše kot »votlino«, »domovanje brez kljuk in brez konvencij«, polno zelo raznolikih značajev, med katerimi se nekoč znajde Nemezian. Zraven pove, da se s temi ljudmi ni »slabo pobiral«, eden od bolj načitanih med njimi ga pouči, da tisto, kar naj bi človek bil, torej *thesis*, ostane zunaj, saj v votlini velja le *physis*, tu si, kar si. In z duhovito avtoironijo, za katero je slutiti avtorjev pomežik filološkim kolegom, še pristavi, da »latinščina in grščina sicer tu nista predpogoj, škodita pa tudi ne«:¹⁰³

Brez prisrčnosti so me sprejeli medse, a tudi brez kakšnega vsiljivega vtikanja – iz votline je zmeraj kdo odhajal in prihajal, v njej sem kmalu spoznal bolj razrahljano

¹⁰² Pibernik, *Alojz Rebula*, 57.

¹⁰³ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 500–502.

skupnost [...] Moja izobrazba jim ni preveč imponirala. Skozi votlino je že šel kdo, ki je znal latinsko in grško. Zraven tega je eden v kotu bral roman, in to z izrazom, ko da se mu je lahko tudi literatura studila. Kakšno kulturniško nastopaštvo tam pač ni bilo na mestu, votlina je bila votlina [...] Tudi slovo je bilo naravno, brez prisrčnosti. Za mano bi pač prišli drugi, pa spet odšli. Človek se je pač zaležal tam nekaj časa, se nažrl votline, pa spet šel. Navadno ga je slej ko prej prineslo nazaj: čudna votlina je bila to, ki te je rada spet vsrkala, če si jo enkrat povohal. [...] Tam ni bilo gosposčine: s tem, da si stopal v votlino, si sprejemal enakost z vsemi.

V vsem tem času, skozi desetletje preizkušenj, se je v njem postopoma oblikovala odločitev za drugačno literaturo. Zadnje poglavje *Senčnega plesa*, romana, v katerem se je junak »zbudil [...], toda absolutne lepote, osmišljujoče vrednote, ne najde«, ¹⁰⁴ je napisal prav »v ljubljanski bolnišnici leta 1960, ko je bil roman že v tiskarni«. ¹⁰⁵

A vse bolj je pozabljal, kar je bilo za njim, in se iztegoval proti temu, kar je bilo pred njim. Takoj po izidu *Senčnega plesa* je začel ustvarjati svojo največjo mojstrovino, enega slovenskih velikih tekstov ter »enega največjih dosežkov sodobne slovenske proze«, ¹⁰⁶ roman *V Sibilinem vetru*. Posvetil ga je »bivšim kolegom iz klasičnega seminarja ljubljanske univerze 1945–1949«. Nekaterih v besedilu, ki na trenutke deluje skorajda že kot *roman à clef*, ni težko prepoznati; v roman pisatelj ni predelal le zgoraj omenjenih izkušenj, temveč tudi ljudi, ki so ga skoznje spremljali. Nemežianov profesor Rombos, »vulkan kretenj in besed z urezom judovskega meča čez čelo«, kot je pisatelj v antično podobo prevedel brazgotino iz prve svetovne vojne, »ves sončen v svoji veri v slavo svojih stihov«, spominja na Antona Sovreta, tako v življenju kot v smrti: »Nekega jutra so ga našli mrtvega ob pisalni mizi, z glavo na rokopisu. 'Slava' – to je bila zadnja beseda, ki se mu je zapisala, preden je omahnil.« ¹⁰⁷ Drugi profesor, Absint, »strokovnjak, kakršnega Atene niso imele«, gosposki človek s kmečkimi rokami ter trpko mladostjo, »osvobojenčev sin«, predstavlja Milana Grošlja. ¹⁰⁸ Njegova slušateljica, »gosposka Alkestis, ki ji je s poudarjenih ličnic sevala mila strogost ženske, ki je ena sama ljubka uravnovešenost«, ¹⁰⁹ je Erika Mihevc, poznejša profesorica. Tudi tržaški disident Franc Jeza, ki je v petdesetih tako zelo vznemirjal ljubljanske

¹⁰⁴ Müller, »Izrazna dvojnost Rebulovega *Senčnega plesa*«, 53.

¹⁰⁵ Gabrovec, »Pot v Emavs«, 18.

¹⁰⁶ Gantar, »Alojz Rebula«, 161.

¹⁰⁷ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 558. Sovre je 1. maja 1963 umrl med prevajanjem Pindarja; njegov zadnji prevod, »Sreča je nagrada prva, druga dober glas, / a kdor pridobil si je oboje, / si spletel venec je najlepši«, so mu vklesali v nagrobnik na ljubljanskih Žalah.

¹⁰⁸ Več o tem Gantar, »Rebula in antika«, 42–43.

¹⁰⁹ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 177.

oblasti, je dobil vidno vlogo¹¹⁰ – po njem je oblikovan Nemezianov prijatelj Profutur.¹¹¹ Stanetu Gabrovcu, ki v romanu nastopa kot protagonistov prijatelj Lateran, je Rebula nekoč omenil, da se je pisanja lotil »leta 1961, ko se je začela moja pot v Emavs«¹¹² (natančneje 9. aprila 1961, kot je povedal v nekem intervjuju).¹¹³

V roman je zato vključil tudi nekaj portretov na osnovi danes manj znanih oseb, ki so z vztrajanjem v veri v težavnih okoliščinah naredile vtis nanj. Tak je denimo Internuncij, ki ga je posnel po prijatelju Rudiju Alifu, nekdanjemu dachauskemu taboriščniku in učitelju na Razborju.¹¹⁴ Eden njegovih vodnikov na tej novi poti, svetniški kandidat Jakob Ukmar (ki so ga fašisti pred vojno zaprli, partijski aktivisti pa med birmovanjem leta 1947 pretepli in pustili v mlaki krvi), se v romanu pojavi kot živahni starec Serapion, popisan v poglavju »Beseda iz nebes«.¹¹⁵ Osebnosti, kakršni sta Internuncij in Serapion, so zgovorne. Kljub vsem zgodovinsko pogojenim preizkušnjam, skozi katere je moral pisec v petdesetih in ki so nedvomno pustile svoje sledove v romanu, je bil njegov novi projekt bolj kot iz odpora do more z nadzorom porojen iz privlačnosti neke druge izkušnje. Ta je bila zanj eliotovski trenutek v času in izven časa: »Kaj mi je dalo začetni sunek, pravzaprav ne vem. Morda versko doživetje, do katerega sem tisto pomlad prišel.«¹¹⁶

Čisto za konec je mogoče tvegati še eno literarnovedno tezo: tudi osrednjo travmo vsega tega dogajanja je Rebula predelal v literaturo, ravno motiv ovaduha je ena od rdečih niti, ki jih pozornejši bralci tako v romanih kot v njegovih dnevnikih lahko spremljajo skozi naslednja desetletja. Dnevniških zapisov je preveč, da bi jih bilo tu mogoče obravnavati, zadostuje naj nekaj mest iz romanov. Organik, ki v romanu *V Sibilinem vetru* iz 1968 dela za rimsko obveščevalno službo in izda glavnega junaka Nemeziana, da ta pristane na prisilnem delu v rudniku, je eden

¹¹⁰ Dejavnost Jeze v obdobju, ko je nastajal roman, natančno popisuje Omerza, *Franc Jeza*, 61–138.

¹¹¹ »Prijatelj Franc Jeza, moj Profutur,« je napisal kasneje; Rebula, »Dnevnik 1969«, 53.

¹¹² Gabrovec, »Pot v Emavs«, 19.

¹¹³ Končal ga je 3. maja 1968; Pibernik, *Čas romana*, 47.

¹¹⁴ »Shujšal je približno na polovico običajne telesne teže – na borih 45 kg [...] Alif se je nekako izlizal, in ko so jih 29. aprila 1945 rešili Američani, se je tako rekoč drugič rodil. [...] Svoje globoke vernosti ni skrival. Lokalnim oblastnikom v Sevnici ni bilo pogodu, da imajo takega človeka za upravitelja šole, zato ga je župan postavil pred izbiro: ali maša ali služba! Partijski sekretar pa je Alifa vprašal, ali ve, da ni skladno s kodeksom učitelja, da hodi v cerkev. Alif je odvrnil, da v hosti ni bilo nobenega kodeksa ...« Perc, »V spomin Rudija Alifa«, 23. Rebula mu je ob smrti napisal: »Iz pogovorov s tabo sem mogel zvedeti za Kalvarijo moža, partizanskega učitelja, obsojenca v čakanju na streljanje, zapornika v Dachauu, po vojni pa po velikem razočaranju kristjana, ki je s praktičansko neustrašenostjo ubranil svoj krščanski credo.« »Rudi Alif«, 29.

¹¹⁵ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 318–19.

¹¹⁶ Pibernik, *Čas romana*, 47. Po tem notranjem premiku se je pisatelju dejansko popravilo tudi zdravstveno stanje; sam je to pripisoval izkušnji v Lurdu, kamor sta se julija 1962 za nekaj dni odpravila z ženo; prim. Rebula, »Vijoličasti vlak«, 141–48.

od najočitnejših primerov; že Katarina Šalamun-Biedrzycka¹¹⁷ je ugotovila, da »verjetno ime pride od *organa* varnostne službe«.

Eno glavnih gibal dogajanja v knjigi je rimska vseprisotna tajna policija, »Imperialna frumentarijska služba« IFS,¹¹⁸ običajno omenjena zgolj s kratico, ki zato s svojimi tremi črkami kajpak spominja na UDB.¹¹⁹ V prvih verzijah romana je Rebula poantirano uporabljal celo izključno kratico, nekajkrat jo je razvezal šele pred oddajo v tisk, kot je razvidno iz pisma urednika Franceta Koblarja 4. maja 1968: »IFS bi bilo treba vsaj v začetku izpisati, jaz bi celotno ime uporabljal še kdaj pozneje«. Rebulovo motiviko je tu mogoče primerjati z enim od literarnih vrhov 20. stoletja; tudi v romanu *Mojster in Margareta* je Mihail Bulgakov antični tajni policiji, ki dela za prokuratorja Poncija Pilata, namenil eno osrednjih vlog in jo poosebil v vrsti likov – njen vodja je enigmatični Afranij, njegov *silovik* je centurion Mark, imenovan Podganar, njuna sodelavka na terenu pa skrivnostna Niza.¹²⁰ Paralele z NKVD, ta v istem besedilu večkrat nastopi v poglavjih, ki se odvijajo v Moskvi tridesetih let, so tako kot pri slovenskem tudi pri sovjetskem romanu več kot očitne.¹²¹

Pri Rebuli je eden gospodarjev te službe surovi Blez Glaber, »na pogled majhen človek, z nekakšno pubertetno nedognanostjo v udih, z bledico še nedozorele moškosti, toda bil je vojak«, njegov zunajliterarni prototip je bil Boris Kraigher, ki je dal pisatelja leta 1951 aretirati.¹²² Kasneje ga zamenja Herenij Glaber, ta spominja na Sergeja Kraigherja, ki je po nenadni smrti svojega bratranca Borisa postal predsednik skupščine SRS; »nad nami ni več divjal Blez Glaber – kljub podobnosti imena je bil poveljnik legije Herenij Glaber drugačen človek, asketsko koščeni obraz mu ni šel na lajanje, osebnost ni bil videti, a videti je bil človek«. ¹²³ Avdija Kasija, ki »je iz krojaškega pomočnika postal vojak«¹²⁴ in ki se nato dvigne v upor, ker ga »srbi po cesarskem diadem«, ¹²⁵ je navdihnil nek-

¹¹⁷ Šalamun-Biedrzycka, *Umetniški vzpon Alojza Rebule*, 46.

¹¹⁸ O tej enigmatični službi in o antičnih virih, na podlagi katerih jo je v svojem romanu oblikoval Rebula, podrobno piše McCunn, »Evolving Role of the *Frumentarii*«, 340–54.

¹¹⁹ Rebula, »Urednik z veliko začetnico«, 85.

¹²⁰ Prim. Pope, »Ambiguity and Meaning«, 1–24.

¹²¹ Rebula med pisanjem tega dela bržkone ni poznal, njegova obdelava motiva je videti povsem izvirna; cenzurirana verzija *Mojstra in Margarete*, kjer so bili namigi na NKVD izločeni, je lahko v Sovjetski zvezi revialno izšla šele 1966–67, kot knjiga nato v Parizu 1967, necenzurirana šele 1969 v Frankfurtu. Pač pa je necenzurirana verzija krožila kot samizdat; leta 1967 je še pred izvirnikom izšla v angleškem prevodu, ki ga je v ZDA objavil Michael Glenny, leta 1977 pa v slovenskem prevodu Janeza Gradišnika, ki temelji na frankfurtski izdaji. Roman *V Sibilinem vetru* je izšel leta 1968.

¹²² Rebula, *V Sibilinem vetru*, 366–68; Šalamun-Biedrzycka, *Umetniški vzpon*, 176.

¹²³ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 579.

¹²⁴ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 508.

¹²⁵ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 399; Šalamun-Biedrzycka, *Umetniški vzpon*, 175.

danji krojaški pomočnik in kasneje preambiciozni jugoslovanski podpredsednik Aleksandar Ranković; vladarja Tita (!) Elija Hadriana Antonina Avgusta Pija pa Josip Broz.¹²⁶ Organikov lik ima tako zelo osrednje mesto, da je kasneje pisatelj z njim razložil celo ime glavnega junaka. Zakaj mu je ime ravno Nemezian, po grški boginji maščevanja Νέμεσις, torej »Maščevalec«? Sam Rebula je na to odgovoril z vzklikom, za katerim se je skrival boleč spomin na neuspelo vrbovko na Poljanskem nasipu 6. januarja 1951: »Predvsem ima močno življenjsko predlogo dogajanje v zvezi z Organikom, zaplet z njim, ki mu potem Nemezian na koncu vrže v obraz: 'Idiot, ki je iz mene hotel narediti agenta!'«¹²⁷ In edina uredniška sugestija dobronamernega Franceta Koblarja, ki je Rebula ni hotel sprejeti, je skušala pred objavo pri Slovenski matici odpraviti neljubo zgovoren homograf pri antičnem ljudstvu Partov. Rebula je o teh pripombah kasneje zapisal: »Z odločnostjo sem šel samo mimo ene, tiste, ki je iz več kot razumljive previdnosti hotela izločiti moje poigravanje s Partijo (kot deželo Partov in kot Kardeljevo stranko).«¹²⁸

V *Zvonovih Nilandije*, romanu iz leta 2005 o literariziranem Edvardu Kocbeku (ki je imel vidno vlogo že v romanu *V Sibilinem vetru* kot Endimian, svojski protipol Triumfalistu Josipa Vidmarja), sta v režimski Tajni službi angažirana zakonca Rasto in Norma Biler. Skozi roman se razideta, ko Norma po štirih desetletjih na več ravneh spregleda. Ljubezen je vzknila med vojno: »Toda ali se spominjaš, katero knjigo sva imela na nočni omarici, ob tisti postelji najinih ljubezni tam proti koncu vojne? Zgodovino VKP(b)!«¹²⁹ A kasneje je podvržena novim in novim udarcem, prvi je resolucija Informbiroja, ko so skupaj s tovariši »izobčeni iz velike cerkve bodočnosti«;¹³⁰ in vera v idejo se Normi dokončno sesuje, ko Hruščov vrže s piedestala Stalina in ko sama gleda okrog sebe le še »poražene obraze ljudi, ki jim je bil Stalin luč in upanje življenja«.¹³¹ Odtlej vztraja ob možu zgolj zaradi sina. Med najbolj jedkimi poglavji so tista, ki se odvijajo na notranjem ministrstvu, kjer skušajo hkrati nadzorovati ostarelega pesnika in miriti lastne dvome o sistemu, ki se vse bolj maje.

¹²⁶ Tu je bil pisatelj previdnejši in je prezgovorno cesarjevo osebno ime, *praenomen* »Titus«, preprosto izpustil, pisal je o »Antoninu Avgustu Piju«; le v osrednji jugoslovanski uganki posvečenem poglavju »Kaj, ko njega ne bo?« se domislci ni mogel upreti, vendar ga je v kočljivem prizoru njegove smrti (v katerem je zadel tudi letni čas) raje zapisal s kratico: »Za T. Elija Hadriana Antonina Avgusta Pija je mera razgnala misterij, odnosno je misterij pogoltnil mero eno od tistih pomladnih noči.« Rebula, *V Sibilinem vetru*, 169.

¹²⁷ Zdravec, »Pogovor s pisateljem romana *V Sibilinem vetru*«, 413.

¹²⁸ Rebula, »Urednik z veliko začetnico«, 85.

¹²⁹ Rebula, *Zvonovi Nilandije*, 23.

¹³⁰ Rebula, *Zvonovi Nilandije*, 34.

¹³¹ Rebula, *Zvonovi Nilandije*, 35.

Motiv je z Rebulo ostal do konca. V enem zadnjih romanov, v *Skrivnosti kostanjevega gozda* iz 2010, torej že 60 let po aretaciji, je udbovec Arno Sočnik, ki nadzoruje duhovnike, celo osrednji lik. Toda travma je tu že prerasla v odpuščanje, Arno se začne spraševati o smislu in pogovarjati z Bogom, preberemo celo, da so ovaduhi na skrivnostan način del božjega načrta: »Kaj pa, če ga je k njemu poslal tisti njegov Nekdo, ki morda ima kakšne namene z njim, ga morda celo hoče zase? Je morda iz človeških poklicev izključil tajne policiste? Mar si ni bil za trinajstega apostola izvolil tedanjega udbovca Savla iz Tarza?«¹³² Rebulova empatija gre tako daleč, da Arno zaradi službe ne more biti ob svoji ženi Radi, ko ta rodi – prav kot pisatelj zaradi iste službe ni mogel biti ob svoji ženi, ko je leta 1953 prvič rojevala ona.

Sklep

Prav obštudijski dnevnik Alojza Rebule je njegovo prvo besedilo, ki s svojo vsebino in še bolj s tem, česar vanj takrat ni bilo mogoče zapisati, pokaže, kako globoke so korenine zgornjega motiva in iz kako brezobzirno povzročene bolečine dveh zelo mladih ljudi so pognale. V njegovih zapisih je – včasih iz zapisanega, včasih pa med vrsticami – že mogoče zaslutiti začetek premika, ki je v naslednjem desetletju pripeljal do preobrata v Rebulovem pisanju in ki ga izpričuje velika večina njegove obsežne bibliografije.¹³³ *Senčni ples* se konec petdesetih let konča z vprašanjem, na katero je bilo treba najti odgovor,¹³⁴ in kot je kasneje zapisal Matjaž Kmecl, sta bili v tem obdobju zanj »mogoči dve poti: vztrajati v položaju, ki bi prej ali slej pisatelja povabil v smer camusovske absurdnosti eksistiranja [...], ali pa poiskati pot v 'smeri Nove zemlje', iz negotovosti in nejasnosti v svetlobo in smisel.«¹³⁵

Rebula je kmalu po izidu romana *V Sibilinem vetru* (kjer dejansko nastopa tudi v antično opravo preoblečeni Albert Camus – in sicer kot Celz) res objavil tudi knjigo z naslovom *Smer Nova zemlja*. Gre za niz religioznih esejev, ki z redko širino, izredno erudicijo in slogovno izbrušenostjo premišlujejo o nekaterih temeljnih teoloških in bivanjskih vprašanjih – denimo o izvirnem grehu, o učlovečenju,

¹³² Rebula, *Skrivnost kostanjevega gozda*, 123.

¹³³ Prim. Cergol, »Bibliografija«, 111–40, in Cergol, »Bibliografija Rebulovih del«, 169–92.

¹³⁴ Tako v tehtnem zaključku z navezavo na Platona nakaže že citirana študija: »V naslovu romana je mogoče prisotna platonistična misel o življenju in svetu kot senci večnih idej, toda končni stavek romana ne vsebuje nobenih sledov platonizma: ostaja samo gibanje »iz teme o temo«. – Platon pravi, da človek, ki gleda lepe stvari, sanja, kdor pa pozna absolutno lepoto, je buden. Silvan Kador se je v *Senčnem plesu* zbudil: nič več ne gleda lepih stvari, toda absolutne lepote, osmišljujoče vrednote ne najde. Zato ostaja negacija »Življenje ni sen« v ontološkem in gnoseološkem pogledu odprta. – Kaj je tedaj?« Müller, »Izrazna dvojnost Rebulovega *Senčnega plesa*«, 53.

¹³⁵ Kmecl, »Alojz Rebula, sedemdeset let«, 96.

o onstranstvu, o niču ter o koncu sveta. Knjiga velja med poznavalci za »vrh Rebulovega razmišljanja«, ki ga »odlikujeta izredna krščanska vedrina in upanje, saj pisatelj razmišlja z zavestjo, da mu je obljubljena prihodnost«. ¹³⁶ Toda v luči zgornjih dokumentov postane zlasti pomenljivo njeno posvetilo.

Zdi se, da je avtor med pisanjem prišel do spoznanja o eni od prelomnic, ko se je v njem začela oblikovati ta smer, ter o človeku, ki je s svojo etično držo vplival na ta zasuk. Knjigo je posvetil profesorju, ki ga je v romanu *V Sibilinem vetru* poimenoval Okean, ¹³⁷ mu tam namenil celo poglavje, »Profesor izven časa«, ¹³⁸ ga z mislijo na njegov rojstni kraj visoko nad Soro označil za hribovca z aristokratsko razmahnenostjo v ramenih in mu položil v usta enega najbolj nepozabnih stavkov v knjigi, »grštvo je predvsem dvoje, mera je in misterij«. ¹³⁹

Posvetil jo je »Žlahtnemu spominu Jakoba Šolarja«. ¹⁴⁰

Dol. št.	Leto prijava	Priloge in tab.	Datum prijava	Davčni previdni list	Spominsko - opombe
4476	1919	TRAJŠOV Olgiero		P	ČRTANO
4477	1919	ŽURER Mihail	19. 9. 1919		ČRTANO
4481	1919	STRUBEL Alojzij	10. 9. 1919	41	ČRTANO
4489	1919	KOIRŠ Franc	15. 11. 1919		ČRTANO ZA - 3484
4490	1919	BOHM Edmund	14. 11. 1919		ČRTANO ZA - 3484
4491	1919	DEHARZ Jančo	1. 9. 1919		ČRTANO ZA - 3484
4492	1919	GROŠEČ Stančo	15. 11. 1919	15	ČRTANO ZA - 3484
4493	1919	BROJHA Polko	5. 11. 1919		ČRTANO
4494	1919	SUSČERŠIČ Jože	12. 1. 1920	12	ČRTANO
4495	1919	KUNEČ Anton	19. 9. 1919	12. 6.	ČRTANO
4496	1919	BREGANT Ivan	1. 9. 1919	45	ČRTANO
4497	1919	RAUČAR Bogdan	7. 6. 1920	92	ČRTANO INČARNO TICE
4498	1919	BOLŠ Franc	9. 8. 1920		ČRTANO
4499	1919	CHENH Ivan	8. 10. 1919	20	ČRTANO UMPT (1919) ZA - 3484
4500	1919	REJČEČ Jurij	10. 2. 1920	107	ČRTANO

Dol. št.	Leto prijava	Priloge in tab.	Datum prijava	Davčni previdni list	Spominsko - opombe
4501	1919	KERHARZ Tanka	12. 9. 1920	107	ČRTANO
4502	1919	RUŠ Vojko	1. 9. 1920	77	ČRTANO
4503	1919	PAHOZ Štefan	12. 6. 1920		ČRTANO
4504	1919	ROČANC Ivan	11. 11. 1920	65	ČRTANO
4505	1919	VREHČ M. Hecina	11. 11. 1920	113	ČRTANO
4506	1919	REBULA Alojzij	11. 7. 1920	486	ČRTANO
4507	1919	KRAVOS Ivan	12. 5. 1920	12	ČRTANO
4508	1919	LOKAR M. Hecina	10. 11. 1920	140	ČRTANO
4509	1919	TRUHLAR M. Hecina	2. 9. 1920	77	ČRTANO UMPT (1919) ZA - 3484
4510	1919	HRVAT Franc	12. 6. 1920	10	ČRTANO
4511	1919	JOHANSSON Sven	11. 11. 1920	6	ČRTANO UMPT (1919) ZA - 3484
4512	1919	TEŽAR Alojzij	28. 11. 1920	77	ČRTANO
4513	1919	MOČNIK Jože	11. 2. 1920	107	ČRTANO
4514	1919	ŽAN Štefan	11. 11. 1920	119	IMA
4515	1919	MAJER Emil	9. 11. 1920	41	

Slika 12: Arhiv Slovenije hrani katalog z evidenco dosjejev UDV (AS 1931 2871); Rebulov dosje, zaveden pod številko 4506, je imel kar 456 strani – bistveno več kot večina ostalih.

¹³⁶ Kovač, »Krščanski paradoks«, 25.

¹³⁷ Kdo se skriva za Okeanom, je avtor povedal v pogovoru z raziskovalko 2. oktobra 1990; Šalamun-Biedrzycka, *Umetniški vzpon*, 167.

¹³⁸ Rebula, *V Sibilinem vetru*, 161–65.

¹³⁹ Več o tem Cergol, *Med mero in misterijem*, 115–20.

¹⁴⁰ Rebula, *Smer Nova zemlja*, 5.

Bibliografija

Arhivski viri

- SI AS 1931, 565, »Proces Šolar-Fabijan«, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije.
- SI AS 1931, 2871, evidenca dosjejev SDV.
- SI AS 1931, A-10-10, »Obdelava Rebula Alojza in Pahor Borisa ter njunih zvez v Sloveniji«, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, Letno poročilo za leto 1954, strani 166–68.
- SI AS 1931, II 22371-22374, »Analiza problema Jeza Franc – povezava z KS«, 29. 12. 1950«, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, podfond Gradivo OZNE in UDV na mikrofilmskih kolutih.
- Korespondenca Staneta Gabrovca z Alojzom Rebulo od 1996 do 2004 (shranjena pri tržaški Mladiki, zanjo skrbi Ivo Jevnikar).

Literatura

- Akmadža, Miroslav. »Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952«. *Croatia Christiana periodica: Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 27 (2003): 171–202.
- Akmadža, Miroslav. *Crkva i država: Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji; svezak 1, 1945–1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.
- Bajec, Anton. »Jakob Šolar in čitankarji«. *Jezik in slovstvo* 21, št. 7 (1976): 237–39.
- Cergol, Jadranka. »Bibliografija Rebulovih del«. V: *Rebulov zbornik 2: Ob pisateljevi devetdesetletnici*, ur. Marija Pirjevec, 169–192. Trst: Mladika, 2015.
- Cergol, Jadranka. »Bibliografija«. V: *Rebulov zbornik: Ob pisateljevi osemdesetletnici*, ur. Lojzka Bratuž, 111–40. Trst: Mladika, 2005.
- Cergol, Jadranka. *Med mero in misterijem: Antični svet v delih Alojza Rebule*. Trst: Mladika, 2012.
- Gabrovec, Stane. »Ob stoletnici rojstva prof. Jakoba Šolarja«. V: *Mohorjev koledar 1996*, 129–31. Celje: Mohorjeva, 1995.
- Gabrovec, Stane. »Pot v Emavs«. V: *Alojz Rebula: Skozi prvo zagrinjalo*, 7–24. Celje: Mohorjeva, 1994.
- Gantar, Kajetan. »Alojz Rebula: V Sibilinem vetru«. Recenzija. *Živa antika* 19 (1969): 161–62.
- Gantar, Kajetan. »Rebula in antika«. V: *Rebulov zbornik: Ob pisateljevi osemdesetletnici*, ur. Lojzka Bratuž, 42–43. Trst: Mladika, 2005.
- Grabnar, Katarina. »Jakob Šolar: Jezik, literatura, politika in cenzura«. Ljubljana: Diplomsko delo na FF UL, mentorja Matevž Kos in Aleš Bjelčevič, 2013.
- Griesser-Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi: Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.
- Horvat, Franc. »Od paleolitika ostaja človek ista zmes nesreče in veličine: Pogovor s tržaškim gostom [Alojzom Rebulo].« *Književni listi. Delo* 31, št. 26 (2. februar 1989): 13.
- »Izdajalec Jakob Šolar končno razkrit«. *Slovenski poročevalec* 13, št. 212 (7. september 1952): 7.
- »Izdajalec Jakob Šolar pred sodiščem«. *Slovenski poročevalec* 13, št. 308 (30. december 1952): 4.
- »Kaj je z izdajalcem Šolarjem?« *Slovenski poročevalec* 13, št. 232 (30. september 1952): 4.
- Kmecl, Matjaž. »Alojz Rebula, sedemdeset let«. *Mohorjev koledar 1994*, 94–97. Celje: Mohorjeva, 1993.

- »Kombinacije zagrizenega sovražnika: Protiljudsko in protislovensko bistvo Jakoba Šolarja«. *Slovenski poročevalec* 13, št. 277 (23. november 1952): 4.
- Komelj, Milček. »Vznemirljivo pričevanje Rebulovih mladeniških dnevnikov«. V: *Alojz Rebula: Dnevniški zapisi (1948–1954)*, ur. Tanja Rebula, 263–80. Ljubljana: Slovenska matica, 2025.
- Kos, Janko. »Desetletja ob Alojzu Rebuli«. V: *Alojz Rebula: Slovenec med zgodovino in nadčasnim*, ur. Brane Senegačnik. Ljubljana: SAZU, 2025 (v tisku).
- Kos, Janko. *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Kovač, Edvard. »Krščanski paradoks v meditacijah Alojza Rebule«. V: *Alojz Rebula: Skozi prvo zagrinjalo*, 25–34. Celje: Mohorjeva, 1994.
- Kovač, Edvard. »Srečanje s skrivnostjo lastne duše«. V: *Alojz Rebula: Dnevniški zapisi (1948–1954)*, ur. Tanja Rebula, 9–16. Ljubljana: Slovenska matica, 2025.
- Lešnik, Lučka. »Preživela je – vojno«. *TV 15*, 29. januarja 1976, letnik 14, št. 4 (1976): 15.
- McCunn, Stuart. "What's in a Name? The Evolving Role of the *Frumentarii*." *The Classical Quarterly* 69, št. 1 (2019): 340–54.
- Movrin, David. »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: Latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«. *Zgodovinski časopis* 68, št. 3–4 (2014): 432–77.
- Mrak Dolinar, Jelka. *Brazde mojega življenja*. Ljubljana: Družina, 2009.
- Müller, Jakob. »Izrazna dvojnost Rebulovega *Senčnega plesa*«. *Slavistična revija* 18, št. 1/2 (1970): 17–54.
- Müller, Jakob. »Ob stoletnici rojstva Jakoba Šolarja.« *Loški razgledi* 43, št. 1 (1996): 217–21.
- N[ovšak], F[rance]. »Uspel večer tržaških književnikov v Ljubljani«. *Slovenski poročevalec* 12, št. 4, 5. januar 1951, 1.
- Omerza, Igor. *Franc Jeza: Separatist*. Trst: Mladika, 2024.
- Perc, Pavel. »V spomin Rudija Alifa«. *Dolenjski list* 47, št. 22 (1996): 23.
- Pevec, Karmen. »Janez Fabijan in njegov krščansko-socialistični nazor«. Maribor: Diplomsko delo na PEF UM, mentorja Jerca Vodusek Starič in Ivan Štuhec, 2002.
- Pibernik, France. *Alojz Rebula 1924–2018: Dokumentarna monografija*. Trst: Mladika, 2019.
- Pibernik, France. *Čas romana: Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.
- Pope, Richard W. F. »Ambiguity and Meaning in The Master and Margarita: The Role of Afranius.« *Slavic Review* 36, no. 1 (1977): 1–24.
- Puhar, Alenka. »Kako se je tovarišija spremenila v črno sluzasto mavrico«. *Pogledi* 5, št. 19 (8. oktober 2014): 18–19.
- Rebula, Alojz. »Iz Dnevnika '53«. *Sidro* 1, št. 2 (1953): 19–28. Ponatis *Fontana* 4, št. 14 (1990): 18–24.
- Rebula, Alojz. »Dnevnik 1969«. *Celovski Zvon* 7 (marec 1989): 60–61.
- Rebula, Alojz. »Dnevnik 1989 (I)«. *Zvon* 5, št. 6 (december 2002): 29–35.
- Rebula, Alojz. »Vijoličasti vlak«. *Koledar Mohorjeve družbe za leto 1965*, 141–48. Celje: Mohorjeva, 1964.
- Rebula, Alojz. *Dnevniški zapisi (1948–1954)*. Ljubljana: Slovenska matica, 2025.
- Rebula, Alojz. »Francu Jezi, 1916–1984, zanosnemu samohodcu v spomin«. *Celovski Zvon* 2, št. 3 (1984): 61–62.
- Rebula, Alojz. *Gorje zelenemu drevesu: Dnevnik*. Maribor: Obzorja, 1971.
- Rebula, Alojz. *Skrivnost kostanjevega gozda*. Celje: Mohorjeva, 2010.
- Rebula, Alojz. *Smer Nova zemlja*. Celje: Mohorjeva, 1972.

- Rebula, Alojz. »Urednik z veliko začetnico: *In memoriam* France Koblar«. V: *Koblarjev zbornik*, ur. Joža Mahnič, 80-86. Ljubljana: Slovenska matica, 1990.
- Rebula, Alojz. *V Sibilinem vetru*. Ljubljana: Slovenska matica, 1968.
- Rebula, Alojz. *Zvonovi Nilandije*. Celje: Mohorjeva, 2005.
- »Rudi Alif«. *Salezijanski vestnik* 69, št. 4 (1996): 29.
- Sovre, Anton, in Gantar, Kajetan. »Latinska in grška posvetila prijateljem.« *Živa antika* 15 (1965): 65–68.
- Šalamun-Biedrzycka, Katarina. *Umetniški vzpon Alojza Rebule: Ob pisateljevi sedemdesetletnici*. Koper: Lipa, 1995.
- Šolar, Jakob. »Slovenski kulturni problem«. V: *Bohinjski teden: Zbornik predavanj akademskega kulturnosocialnega tedna SKAD Zarje v letu 1939*, 77–88. Ljubljana: Zarja, 1940.
- Toporišič, Jože. »Šolar, Jakob (1896–1968)«. V: *Slovenski biografski leksikon: 11. zv.; Stelè – Švikaršič*, ur. Alfonz Gspan et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.
- »Tržaški književniki v Ljubljani«. *Slovenski vestnik* 3 (13. januar 1951): 2.
- Tuta, Igor. »Zgodovinsko ozadje mladosti Alojza Rebule«. V: *Alojz Rebula: Dnevniški zapisi (1948–1954)*, ur. Tanja Rebula, 281–84. Ljubljana: Slovenska matica, 2025.
- Vivante, Angelo. *Jadranski iredentizem*. Prevedel Alojz Rebula. Komen: Art, 2024.
- »Za sovražnike ljudstva ni mesta med nami«. *Slovenski poročevalec* 13, št. 233 (1. oktober 1952): 4.
- Zadravec, Jože. »Pogovor s pisateljem romana *V Sibilinem vetru*«. *Znamenje* 3 (1973).

Povzetek

Razprava kontekstualizira prvi dnevnik Alojza Rebule, ki zajema obdobje med 1948 in 1954, torej čas pisateljevega osebnega, intelektualnega in literarnega dozorevanja. Ta leta so bila prepletena z več pretresljivimi osebnimi izkušnjami, spodbujenimi z represijo jugoslovanskega režima. Dnevniški zapisi, ki jih je Rebula pisal predvsem zase, razkrivajo njegovo osebnostno zorenje med študijem klasične filologije, zaposlitvijo v šolstvu in prvimi literarnimi poskusi, a tudi vse hujši pritisk kolesja državne varnosti. Prelom v avtorjevem dojemanju tega pritiska je nastopil z aretacijo in poskusom »vrbovke« januarja 1951 po literarnem večeru v Mariboru. Sledil je živčni zlom in Rebulov nočni beg v Rim, kjer je bil hospitaliziran. Dnevniški zapisi so od tu dalje redkejši in previdnejši.

Članek pokaže, da pri vsem tem še zdaleč ni šlo za zgolj subjektivne vtise. Arhivski dokumenti in pričevanja potrjujejo dejstvo, da je režim začel z njegovim nadzorom že leta 1945, nato pa ga je po neuspešnem poskusu, da bi mladega zamejca in njegovo zaročenko Zoro Tavčar z »vrbovko« pridobil za sodelovanje, leta 1951 še okrepil. Ti viri pričajo o sistematičnem spremljanju, nadzoru pošte, ovaduških poročilih in zaslišanjih v povezavi z disidentom Francem Jezo ter duhovnikom Jakobom Šolarjem in Janezom Fabijanom. Proti tema dvema je leta 1952 – to leto, ki se je začelo z zažigom škofa Vovka in končalo s prekinitvijo jugoslovanskih odnosov z Vatikanom, je bilo za slovenske katoličane svojski *annus horribilis* – potekal politično skonstruiran in medijsko podprt sodni proces.

Izkušnja s tajno policijo, političnim nasiljem ter osebnim trpljenjem – vključno z oteženimi stiki z družino – je zaznamovala tudi Rebulovo ustvarjanje. Roman *V Sibilinem vetru* obravnava ovaduški nadzor in državno preganjanje ter z njim povzročeno psihično trpljenje v liku Organika, ki izda osrednjega junaka Nemeziana, ter s simboliko rudniškega jaška, ki junaka trikrat zasuje. Tudi v poznejših delih (npr. *Zvonovi Nilandije* ali *Skrivnost kostanjevega gozda*) se je avtor večkrat vrnil k motivu ovaduštva in ob njem razvil refleksijo o zlu, veri in odpuščanju. Zdi se, da so preizkušnje tega obdobja v navezavi s politično represijo, ki se je avtorju vse bolj upirala, vplivale tudi na Rebulovo pisanje. In najbrž ni nepomembno, da je Rebula svoje filozofsko najbolj dovršeno delo *Smer Nova zemlja* kasneje posvetil prav Jakobu Šolarju, intelektualcu, ki je postal za oblast tako moteč simbol notranje svobode.